

JEGYZETEK

A PASZMOSI KASTÉLY

Paszmosra, valamint a kastélyra vonatkozó irodalom: Kővári László: *Erdély régiségei*. Pest 1852. 204. — Gerecze Péter: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Magyarország műemlékei*. II. (Szerk. Forster Gyula) Bp. 1906. 198. — Osánky Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp. 1913. 393. — Biró: *Kast* 65. — *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.* B. (1956) Nr. 761.

A barokk kastélyok legújabb összefoglaló irodalma: *Istoria României* III. B. 1964. 573—576. — Ionescu II. 251—262. — *Istoria artelor plastice în România* II. B. 1970. 173—188.

A paszmosi Teleki birtokokkal kapcsolatos iratok: Teleki Mihály minden jószágainak lajstroma, 1689. Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtár, Teleki lvt. Erre a forrásra Spielmann Mihály könyvtáros hívta fel a figyelmet, amit ezúttal is megköszönök. Az 1701. augusztus 3-án kelt osztozás: Teleki lvt. Kh. Fasc. V. Nr. 55. Az 1723. szeptember 26-án készült osztálylevél: Uo. Fasc. V. Nr. 30. A Teleki családtagok egymáshoz írott levelei: Uo. Levelezés. A családtagok egymás között való torzalkodásai: Uo. Teleki János 1722. június 4-én Berkesről keltezett levele Csávási Ferenchez.

A két kuriális telek közül a Jánosén épül fel a mostani kastély, a Mihály ágán pedig az öröklődött tovább, amelynek udvarházát a XVIII. század végén Teleki Imre renováltatta. Ahogy Lénárt Imre gazdatisztnek Teleki Imréhez írott leveleiből kitűnik (Teleki lvt. Kh. 1791. IX. 14-én, 22-én, XI. 24-én, XII. 11-én, valamint 1792. III. 16-án keltezett levelek), a lakóépület pitvarból, palotából, a kert felől való kicsi háziból, nappali házból és lányok házából állott. Akkor építették és zsindelyezték az istállót is. Az udvarház renoválását a Teleki Imrének másfelé is sokat dolgozó kolozsvári palléra, Leder József vezette, de részt vettek a munkákban helyi mesterek is: a házakat pádimentumozó asztalos Dávid, a kályhas Samu, akinek önállószkodására sokat panaszt a tisztartó. Gábor asztalos még Teleki Imre kolozsvári házára is készített 4 ajtót.

Teleki Mihály építkezései és a beszercei kőművesek szerepe a XVII. • századi erdélyi építkezésekben: Beszerce lvt. XVII. századi levelek.

A szövegben idézett leltárak: Teleki János hátrahagyott javainak 1746-os összeírása. Teleki lvt. Kh. Fasc. 50/III. — A paszmosi kastély tanúvallatásos összeírása 1774-ből. KvÁLvt. Teleki lvt. 20-as doboz. Itt köszönöm meg Kiss András levéltárosnak, hogy ezt az összeírást figyelmembe ajánlotta. — Néhai Dósa Ágnes, özv. gr. Teleki Mihályné Doboka. Kolozs, Torda vármegyei, valamint a kővári kerületben lévő javainak tanúvallatásos összeírása 1806-ból. Teleki lvt. Kh. Fasc. 50/II.

A Teleki családra, valamint az építtető Teleki Pálra vonatkozóan lásd: Nagy Iván: *Magyarország családai* XI. Bp. 1865. 78—100. — Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok*. (Jakó Zsigmond kiad.) B. 1970. 315, 551. Rettegi nem volt jó véleménnyel Teleki Pálról, tudatlan, „barbarus“ embernek festi le, aki csak a hízelkedőket szerette.

A tűzvészre: *Gróf Teleki Ferenc versei*. Buda 1834. 136, 142. és a hozzá tartozó jegyzet. Teleki Ferenc különben a *Víz védelme* című versében a következőképpen örökíti meg a gyászos eseményt:

Midőn házam földig ége,
Láttam, mi a tűznek vége,
S a bal fátum reá vitt,
Hogy ismerjem érdemít.

A' munkás nap haladtával
Elcsendesült már a' Ház,
S ím őrzője rívásával
Nyugalmamból felhajtáz.

Tűz! — tűz! — hangra, borzadozva
Felébredvén sikoltozva
Kedvesimet keresem,
Hogy bár őket menthessem!

Nagyida 1748-as konskripciója Abafája 1748-as összeírásában. Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtár, Teleki lvt. Fasc. 12, Nr. 127. — B. Nagy 40.

Torony mint szimbólum: Mojzer Miklós: *Torony, kupola, kolonnád*. Művészettörténeti Füzetek Nr. 1. Bp. 1971. 17.

Kertek: B. Nagy 54—59.

Kendilónai kapcsolatok: A kendilónai építkezéseknél a bonchidai munkálatokat vezető Grimmer Péter is megfordult, aki ebben az időben Szamosújváron dolgozott. Éppen ezért nem martjuk kizártnak, hogy esetleg Paszmosra is eljutott.

Bonchidára: Bíró: *Bonchida* 123—153.

A Bonchidán is dolgozó szamosújvári stukkókészítőt, Bíró monográfiájában Romanus Lehelnek írja: Bíró: *Bonchida* 139. — Bíró: *Kast* 60, 88. Tőle veszi át a nevet Aggházy Mária is (Aggházy I. 232.). Az anyakönyvekben Romanus Lehr, Romanus Lehrb formában szerepel a neve. (A szamosújvári kat. egyház keresztelési, esketési és temetési anyakönyve, I. KvÁLvt Nr. 141/1.).

Teleki Ernő közlése szerint Paszmoson több szobor is volt, részben az ebédülőben, de főként a kertben. Ezek egy részét a besztercei múzeumba vitték, a megrongált állapotban lévők ma is a kertben üvevernek. Ez utóbbiakból 1973 őszén néhány töredéket e sorok írója vitt be a Kolozsvári Történeti Múzeumba, nevezetesen annak a Nepomuki Szent János-szobornak a fejét, mely hajdan a kapu mellett állt, egy tiroli származású Szent Antal-szobrot a melléképületek padlásáról és egy ovális keretbe foglalt Eszterházy címert. Ez utóbbit Teleki Ernő a kolozsvári Eszterházy házból (Egyetem utca 8.) vitette Paszmosra, ahol az ebédülő falába vakoltatta be; később a kastély pincéjébe került. Volt még Paszmoson egy nagy méretű Nepomuki Szent János-szobor, melyet Teleki Ernő Szentbenedekről szerzett, és egy antik (?) szobor, melyet alsókosályi birtokáról (híres római telephely) vitetett oda. A háború után, 1945-ben a lakatlan kastély értékes képeit ismeretlen személyek teherautóra rakták és elszállították.

ADALÉKOK A MIKOLAI MÁRIA-IKON TÖRTÉNETÉHEZ

A mikolai csodatévő Mária történetét, azaz a kolozsvári könnyező Szűz históriáját az ellenreformáció irodalma örökítette meg számunkra. A Kolozsvárt működő jezsuiták közül sokan foglalkoztak vele történeti leírás, prédikáció formájában. Így Simeghi János (1714), Bzenszky Rudolf (1715 előtt). Mindszenti Antal (1725), Szombati Nagy György (1734), Szegedi György (1736), Csapodi László f 1753), Jósa István (1753), Patai András. Vö: Erdélyi Károly: *A kolozsvári r. kath. főgimnázium története 1579—1898. A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. főgimnázium értesítője az 1897—8. tanévről*. Kolozsvárt 1898. 63—76.

A két leginkább ismert mű, melyre a későbbiek során sokat hivatkoznak: *Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae Honoribus Illustrissimorum Dominum Fratrum Ladislai et Gabrielis e Comitibus Haller de Hallerkő etc. dicata Claudiopoli. Anno MDCCXXXVI.* — *Historia thaumaturgae virginis Claudiopolitanae.* Dum in academia claudiopolitana positiones universae philosophiae publice propugnaret... Ladislaus Csápai Praeside R. P. Antonii Gruber. Claudiopoli 1737. Ez utóbbinak a csoda leírására és a kép további sorsára vonatkozó szövegét Veress Endre lefordította románra: Veress, Andrei: *Bibliográfia Romana-Ungara*. I. B. 1931. 194—195.

További kiadványok: *A kolozsvári Könyvező Szűznek históriája.* íratott az ott lévő páter jezsuiták által, és mostan azon szentséges szűz tiszteletinek gyarapodására és aitasosinak lelki vigasztalására ki-botsátott. Kolosváratt... 1735 eszt. — Újabb kiadása: *Kolosvári könyvező szűznek históriája.* íratott az ott lévő Jesus Társaság-béli szerzetesek által; most pedig azon szentséges Szűz tiszteletinek gyarapodására és aitasosainak lelki vigasztalásokra meg szaporítottván újra nyomattatott Kolosváratt az Académiai betűkkel 1770. — Ugyanezt Rudnay Sándor püspök 1818-ban újra kiadatja, megtoldva az 1818-ig feljegyzett csodákkal. — Részletesen foglalkozik a csodálatos képpel: *Kath. búcsújáró. Magában foglalja a búcsújárás szertartásos szent cselekményeit és egyéb alkalmi dolgokat.* összeállította: Kovács Gyárfás. Szamosújvárt 1898. — A kétszázéves évfordulóra jelent meg: Varjas Endre: *A kolozsvári könnyező Szűz kegyelemképének története.* Kolozsvár 1899. — A kép története megtalálható mindazokban a katolikus kiadványokban, melyek Szűz Mária kegyképeivel foglalkoznak. Vö. Kádár József: *Szolnok-Doboka megye monográfiája*. VI. Ds 1902. 313, 315—317.

A kolozsvári könnyező Szűzről készült legkorábbi metszet megtalálható: *Imadsagos könyv mellett irt Pazmany Peter a boldog emlékezetü Cardinal Esztergomi Ersek.* Nagyszom-

bat 1701. Felső részén a következő ószláv feliratnak $\omega\rho\eta\alpha\epsilon\ \text{MATHI}\ \rho\omicron\zeta\eta\iota\alpha\ \text{Kp}\rho\iota\varsigma\tau\alpha$ a hibás másolata: $\omega\text{K}\epsilon\iota\eta\tau\alpha\ \text{A}\ \text{MATHI}\ \rho\zeta\eta\iota\alpha\ \text{K}\epsilon\zeta\epsilon\text{K}\alpha\iota\iota\Delta$. Az eredeti szöveg jelentése: A Krisztust szülő anya képe. Lent latin nyelvű felirat: *Miraculosa B.V.M. Claudiopoli*. Jelzése: *HF Langgraffe sc. Tyrnavia*. KvEK. — Vö: Pataky 167. — Ugyanez a metszet látható Illyés András *Keresztyéni Jóságos Cselekedeteknek... gyakorlatossága* című, ugyancsak Nagyszombaton 1701-ben megjelent munkája néhány példányában.

A román irodalomban az 1751-ben Balázsfalván kiadott *Ceaslov* tartalmazza a csodátévő Mária Vlaicu szerzetes által metszett képét, 1694-re elírva a könnyezés időpontjait. A kép keretén körbefutó cirillbetűs felirat: + CEA CE EȘTI MAI CINSTITĂ / DECÎT XERUVIMII ȘI / MAI SLĂVITĂ FĂRĂ DE ASEMĂNARE DECÎT SERAFIMII. A kép alatti ugyancsak cirillbetűs szöveg: ICOANA PREA SFÎ[N]TEI NĂSCĂTOAREI DE DU[M]NEZEU KAREA AU LĂCRĂMATU ÎN ARDEALU ÎN SFÎNTA MĂNĂSTIRE DE LA NICULA 1694 FEBRUARIE 1. Akadémiai Könyvtár, Bukarest. A szövegek átírását Sabin Belu tudományos főkutatónak köszönöm.

Vlaicu metszete nagyon közeli rokonságot tart a Pázmány imádságos könyvében lévővel. Keretdíszük is teljesen megegyezik. Ennek oka lehet a közös mintakép, de valószínűbbnek látszik, hogy Vlaicu a Pázmány könyvében lévő Landgraff metszet után dolgozott. Erre mutat az elírás dátuma is, mely ugyancsak az említett imádságos könyvben található máriapócsi Madonna könnyezésének évével egyezik.

Șematismul din Gherla, 1906. 90. Gheorghe Mânzat dési gör. kat. lelkész *Originea și istoria icoanei P. V. Maria dela Nicula* című, Kolozsváron 1923-ban megjelent füzetében a népi emlékezetre és a kolozsvári kép igényesebb művészi kivitelére hivatkozva tagadja, hogy a jezsuiták az eredeti képet vitték volna el Kolozsvárra, szerinte az Mikolán maradt. Ghibu Onisifor *Catolicismul Unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului Român* című könyvének Kolozsváron 1932-ben nyomtatott második kiadásában (108—110.) megállapítja, hogy az írott források nem erősítik meg Mânzat állítását. Idézi Erdélyi említett dolgozatából (58—59.) a *Brevis historia de templo regio Academico Claudiopolitano deque sacris in eo Functionibus ab anno 1815* című kéziratot munka megfelelő szövegét. — Lásd még: Păclisanu, Zenovie: *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*. Blaj 1919. — Bojor, Victor: *Maica Domnului dela Sf. Mănăstire din Nicula*. Gherla 1930. — Meteș, Ștefan: *Istoria bisericii Românești din Transilvania*. II. Sibiu 1935. 411, 426—427, 492. — Uő: *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*. Sibiu 1936. 144—145.

Az ikon festőjéről az 1736-ban megjelent *Historia thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae* ezt írja: „Pictor fuit nomine Lucas, gente Ruthenus...“ A *Kolozsvári Könyvező Szűznek történetében* 1770-ben így alakul a különben szinte szóról szóra fordított szöveg: „...a’ Boldogságos Szűz Anyának, és az ő ölében ülő kisdéd JESUSnak, hosszára más-fél singnyi deszkára rajszolt gyönyörűséges képe. Ezt, csudálatos könyvezése előtt egy tizen nyolc esztendővel, sz. Miklóshoz közel, Iklod nevű faluban lakozó Lukács nevű orosz kép-író irta... (19—20. lap.)

Radzivil hercegre: Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718—1784*. (Jakó Zsigmond kiad.) B. 1970. 177

A mikolai üvegfestő központnak gazdag irodalma van. Néhány újabb munka: Popescu, Ion Apostol: *Arta icoanelor pe sticlă dela Nicula*. B. 1969. — Irimie, Cornel — Focșa, Marcela: *Icoane pe sticlă*. B. 1971. — Niculescu, Corina: *Icoane vechi românești*. B. 1971. — Dancu, Iuliana — Dancu, Dumitru: *Pictura țărănească pe sticlă*. B. 1975. (Bibliográfiával és gazdag összehasonlító anyaggal.)

A szentbenedeki kastély reliefjei és kapujának felirata: Kádár, *i.m.* VI. 313. — A falu gótikus templomának Mária-képe: uo. 318. — A cirillbetűs, értelmetlenné torzult ószláv szöveg a kastély bejárata feletti régebbi reliefmásolaton szintén megtalálható. Mivel ez a felirat a Kornisokkal kapcsolatba hozható minden relief- és festménymásolatra, valamint a legkorábbi róla készült metszetre egyaránt jellemző, joggal feltételezhetjük, hogy ennek ott kellett lennie az eredeti képen is. — A kastély későbbi reliefjének felvételi rajza: Sebestyén, Gheorghe — Sebestyén, Victor: *Arhitectura renașterii în Transilvania*. B. 1963. 208—209.

Az örmények és Mikola kapcsolatára: Szongott: *Szamosújvár* II. 368—369. — Ugyancsak ő írja le, hogy mikor Dr. Esztegár Vártán érsek, a bécsi mechtarista rendház apátja 1885-ben hazalátogatott Szamosújvárra, elment Mikolára is, ahol Szűz Mária tiszteletére misét mondott (uo. III. 167.).

Hódosra: Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*. Kolozsvárt 1868—1869. 176. — Orbán IV. 86.

A mikolai és kolozsvári Madonna-képek összevetésével Nicolae Sabău foglalkozik.

**TÜRK ANTAL ÉPÍTŐMESTER
(1750—1798)**

A Türk Antalra vonatkozó irodalom: Bíró: *Gernyeszeg* 30, 34, 99, 103. — Entz: *Udvarhely* 99—112. — B. Nagy Margit: *Egy régi építőmester nyomában*. Utunk 1970/3.

Életrajzi adatok: Adótábellák a következő évekre: MvLvt 1779/80 (Nr. 108), 1780/81 (Nr. 109), 1786/87 (Nr. 115), 1788/89 (Nr. 116), 1789/90 (Nr. 117), 1790/91 (Nr. 118), 1791/92 (Nr. 119), 1792/93 (Nr. 120), 1793/94 (Nr. 121), 1794/95 (Nr. 122), 1795/96 (Nr. 123), 1796/97 (Nr. 124), 1797/98 (Nr. 125), 1800 (Nr. 126), 1800/1801 (Nr. 127), 1802 (Nr. 128), 1802/1803 (Nr. 129), 1803/1804 (Nr. 130). — 1781 és 1786 között Vásárhelyen nem fizet adót, ami azt jelenti, hogy Besztercén dolgozván, valószínűleg ott adózott.

A marosvásárhelyi római katolikus egyház matrikulája 1771—1803. MvÁLvt Nr. 270/6. Ennek adataiból kitűnik, hogy mesterünk 1779. szeptember 6-án esküszik Barbara Kramlinal, 1784. november 20-án születik Josephus, 1797. június 18-án Lori nevű fia. — KMatr III. 1785-ben szerepel benne Rebeka Türk mint keresztanya, de nem tudjuk, hogy mesterünkkel van-e valami kapcsolata (16. lap). 1792-ben viszont már Anton Türköt és Anna Maria Ripelint jegyezték be keresztszülőknek (72. lap). Halála beírása ugyanitt található 1798. december 23-án, amikor 48 évesnek jegyezték be. — Apróbb perei Marosvásárhelyen pénzügyek miatt: MvLvt. Acta Judiciaria 1787/217; 1791/407, 426; 1792/454; 1798/1128, 1128 A.

Türk kérése a kolozsvári városi tanácshoz állandó lakás ügyében: ProtJurid 1794. 135. — Beadványa elfogott, de szabadon engedett legénye ügyében: ProtJurid 1797. 129.

A Türk halála utáni peres ügyek: ProtJurid 1799. 145; 1800. 380; 1801. 13; 1802. 176. A per folyamán megállapítják, hogy a panaszos özvegy „néhai férjének nem hogy olly feles számú pénze lett volna, sőt sokaknak adós volt, és több versenis Költsönzött pénzzel potolta maga szükségeit“. ProtJurid 1802. 162.

A *besztercei* katolikus (volt piarista) templom: Bíró Vencel: *A kegyesrend Besztercén, Medgyesen és a kolozsvári főiskola bölcsészeti karán*. Kolozsvár 1948. 9—10. — Entz: *Udvarhely* 100—106. — Bíró Vencel a besztercei templom építését 1779. X. 10-étől, az építési engedély keltétől számítja 1787. V. 20-ig, a felszentelésig (10.). — A templom homlokzatának felirata: DEO VNI ET TRINO HAS AEDES POSVIT JOSEPHVS II. ROM. IMP. MDCCLXXXVII.

Schmidt Pál *gernyeszegi* szereplése: Bíró: *Gernyeszeg* 26, 46—53. — Entz: *Udvarhely* 104.

A *székelyudvarhelyi* katolikus plébánia templom: Entz: *Udvarhely* 100—109.

A székelyudvarhelyi református templom: Az udvarhelyi református egyházközség levéltárában őrzött építési iratok. — Bíró: *Gernyeszeg* 140. Közli Wessenyei Dániel prefektusnak 1780. május 1-én Teleki Józsefhez intézett levelét.

Schmidt Pál *gyulafehérvári* tevékenységére: Bíró: *Gernyeszeg* 28.

Az *erdőcsinádi* református templom: Bíró: *Gernyeszeg* 27—28, 30, 99. — Entz: *Udvarhely* 108. — *Kegyeltes Innepély-tervezet az Erdőcsinádi ref. templomot építtető Szucsáki Ferenc és Kabos Klára 100 év előtti alkotásaik emlékére mint a kik: több egyháznak s a Maros-Vásárhelyi kollégiumnak és egyháznak jóltévői voltak*. Marosvásárhely 1911. — *A kegyelet ünnepélye, melyet erdőcsinádi Szucsáki Ferenc és magyargyerőmonostori Kabos Klára templomépítők emlékére rendezett az erdőcsinádi református gyülekezet 1911. évi november hó 4. és 5. napjain*. Okm. után az egyház történetével összeállította Bőjthe Ödön lelképásztor. [Marosvásárhely 1911.]

Az építési emléktábla szövege: D.O.M.S. / EZT' A TEMPLOMOT / A' KOZONSEGES ISTENI TISZTELETNEK / EZEN E. TSINADI REF. EKKLESIA TAGJAITÓL / JOBB MODDAL LEHETŐ GYAKORLÁSA / VEGETT / NEHAI ÁLDOTT EMLEKEZ. / KEDV. / FERIENEK / E. TSINADI / SZUTSAKI FERENTZ / URNAK KEGYES INTEZESE SZERINT / ELMARADOTT ÖZVEGYE / M. GYERŐ MONOSTORI / KABOS KLÁRA / TULAJDON KOLTSÉGÉVEL FUNDA/MENTOMÁBOL EPITTETTE / KEZDVÉN EPITTETÉSÉHEZ / AZ MDCCLXXXIII DIK / AUG XIV NAP / ELVEGEZVEN ISTEN SEGEDELMEAL [!] / AZ MDCCLXXXIX DIK ESZTENDŐBEN XX. OCTOBER.

A *marosvásárhelyi* református vártemplom: Entz: *Udvarhely* 108. — Az udvarhelyi és vásárhelyi boltozatok rokonságára Entz is felfigyelt, de nem tudhatta, hogy a vásárhelyi boltozat a Türk munkája.

A vásárhelyi templom renoválására kötött szerződés: MvRELvt. Nr. 709/1790. Elszámolás: Uo. Nr. 706/1790. Türk feleségének folyamodványa az egyház vezetőségéhez: Uo. Nr. 776/1799.

A marosvásárhelyi református kollégium: Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*. Marosvásárhely 1896. 719—720.

Az *erzsébetvárosi* volt mechtarista, jelenleg katolikus plébánia templom: Avedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébet város monográfiája*. Szamosújvár 1896. 10, 112—115. — A ma már olvashatatlan egykori latin és örmény felirat szövegét Avedik magyar fordításban adja: „A Sz. Háromság és Sz. Szűz tiszteletére építették az Antoniánus atyák.“ Alatta: „Péter és Pál és a Szent Szűz tiszteletére építette ezen egyházat az Antoniánus vallásosság és kegyelet.” — Avedik szövegében a templom építésének éve hol 1705, hol 1895. Valószínűleg a diadalív 1795-ös dátumának két hibás változata.

A templom hajójának a diadalív melletti boltmezejében a stukkókereszt szárai között az örményül felírt dátum látható.

A kolozsvári unitárius templom: Balogh 37. — Entz: *Udvarhely* 108. — Kecskés Lajos: *A kolozsvári unitárius templom építése és leírása*. 1958. (Kézirat). — Țoca, Mircea: *Biserica unitariană din Cluj*. Studia 1970/1, 71—90. — Uő: *Cîteva lămuriri în legătură cu viața și activitatea arhitectului Ladislau Ugrai*. SCIA 1962/2.

A templom építésének legfontosabb iratanyaga a Kolozsvári Unitárius Egyházközség Levéltárában. Az *Eklézsia leveleinek jegyzéke* cím alatt (a továbbiakban: *Lev*), a XXXIII. Fasciculusban található; ezt a köteget azonban, arra való hivatkozással, hogy nincs a helyén, kutatásom idején nem kaptam kézhez. Ezért a benne foglalt iratoknak csak másolatait olvashattam az idézett szakdolgozathoz csatolt okmánytárban, valamint az Eklézsia 1788 és 1805 között vezetett *Jegyzőkönyvében* (a továbbiakban: *Jegyz*). Ez a köteg tartalmazza a templom tervrajzát is, amelyet csupán Kelemen Lajos elbeszéléséből ismerek.

A templomterv bemutatása: *Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 3, 51. — A templom oldalhomlokzatával kapcsolatban felmerült tervmódosító elképzelések: *Jegyz* 1793. június 29-i gyűlés. — A torony fedelének módosítása: *Jegyz* 1796. augusztus 14-én tartott gyűlés. — Az egyház és Türk között felmerült határidő-viták: *Jegyz* 62—64., valamint *Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 18.

Szószerk: Kecskés, *i.m.* 22., valamint *Jegyz* 1796. augusztus 14-én tartott gyűlés.

A templomnál dolgozó mesterek közül ismerjük a téglavető Kercsedi Dániel nevét (*Jegyz* 48.), akinek a munkájára eléggé panaszkodtak, a fedélszéket készítő Überlacher Antalt (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 15.) és az „Antoni” névre hallgató vicepallért (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 18. Lásd adattár: Klemis Antal). A munkálatokat ellenőrző építési¹ gazda Kőműves Fekete István volt (*Jegyz* 257.). — A padok elkészítésére Asztalos Vas István vállalkozott (*Jegyz* 1795. december 27-én tartott gyűlés), az orgona Metz Sámuel berethalmi orgonakészítő mester műve (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 31.), festését és aranyozását Pozsonyi György végzi 1806-ban (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 34.). 1839-ben Szentgyörgyi Bálint javítja, festi és aranyozza az orgonát (*Lev* Fasc. XI. Nr. 93.). A három harangot Andrásovszki János öntötte (*Jegyz* 1796. augusztus 28-i gyűlés). A faragott köveken H.F.S. betűk vannak (Kecskés, *i.m.* 29.). Az ablakrámákra Gosztin János brassói asztalossal szerződnek (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 20.), az ablakszemeket pedig a bükszádi hutából rendelik (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 48.).

A templom további története rendjén érdemes megjegyezni, hogy mivel az vizenyős talajra épült — az északi részén az alapozás cölöpökre került —, az alap hamar megmozdult, és így a boltozatban is hasadások jelentkeztek. Az épület javítására Leder József pallérral szerződnek 1806. február 23-án (*Lev* Fasc. XXXIII. Nr. 51.). A Leder-féle javítás azonban nem tartott sokáig, mert 1817-ben a régi bajok újra jelentkeztek. A boltozat ismét kezdte szétnyomni a falakat (Kecskés, *i.m.* 25.).

Megjavításának lehetőségéről valószínűleg Winkler György kőművesmesterrel tárgyaltak, mivel ő 1829. június 4-én 2947 forintra rúgó költségvetést készített a boltozat leszedéséről. A boltozat leszedésébe azonban a tanács nem nyugodott bele, ezért a helyzet megvizsgálására bizottság alakult az Aedilis Directio igazgatója, Thallinger Frigyes és adjunktusa, Hermann Sámuel, valamint Winkler György kőműves- és Kiermayer Krisztián ácsmester részvételével. A bizottság 1830. december 4-én keltezett szakvéleményében szintén arra az elhatározásra jutott, hogy a templomot csak úgy lehet megmenteni, ha leszedik a boltozatot, a falakat pedig néhány támpillérrel megerősítik (*Lev* Fasc. XI.). Ennek ellenére a boltozat lebontását az egyház továbbra is ellenezte. Ez abból látszik, hogy Winkler 1830-ban nemcsak a boltozat leszedésének a költségvetését készítette el (*Lev* Fasc. XI. Nr. 78.), de azt is kiszámította, hogy mennyibe kerülne, ha a boltozatot mégis meg akarnák tartani. Mivel Winkler boltozatellenes volt, olyan pallért kerestek, aki a boltozat megtartására nemcsak ímmel-ámmal vállalkozott, de hitt is benne, hogy meg lehet menteni.

Ekkor indultak meg a tárgyalások a színház és a vármegyeházát is építő Alföldi Antallal (Nagy Lázár 1831. március 4-én kelt levele Mátéffi Józsefhez. Fasc. XI.), hogy

vállalja el a romlodozó templom megmentését. Alföldi nagy szakértelemmel tervet és költségvetést is készít a munkához, de több szerződéstervezet született, amíg végre egyezsége léptek. Alföldinek a fundamentum megerősítésével, a külső támaszok megépítésével, a falak, tartópillérek, boltozatok „összekolcsolásával” valóban sikerült megmentenie a templomot. Mivel biztos volt hozzáértésében, bátran vállalta a szerződésben: „telyesleg jót állok Hat egymás után következő Esztendőig arról is, és a Tiszt. Sz. Ecclesiát telyes bátorságba helyeztem az aránt, hogy az általam projectált Plánum szerént ezen romlandó félben lévő Templomot úgy megigazítottom és helyre állítottom, hogy ki vévén valamely rendkívül való föld mozgást, Szélvész vagy tüzet, abban legkisebb romlás, káros- vagy veszélyel fenyegető hasadás nem fog történni...” A szerződésben foglalt munkadíjat 6000 forintban állapították meg — Alföldi 7390 forintról szóló költségvetését Bringer geometra vizsgálta felül —, de az 1831 és 1834 között kelt hivatalos kimutatások szerint a templom renoválásáért 6800, a torony kifésztéséért 500, a papi házak javításáért 400 forintot fizettek neki (*Lev Fasc. XI. Nr. 116.*). Alföldi így is perelte az egyházat ki nem fizetett munkái miatt (*Lev Fasc. XI. Az Alföldit illető levelek.*).

A *küküllővári* kastély becsüje: 1794. július 26. Jósika hitb. Ivt. Fasc. K. Nr. 194.

A *nagyalmási* udvarház becsüje: 1795. június 19. Jósika hitb. Ivt. Limbus.

Bethlen Rozália *főtéri* házának építése: KvLvt Nr. 1794/171, 1794/222, 1795/61. Bethlen Rozália levele: Jósika hitb. Ivt. Limbus.

A *Komjászegi* ház építése: Kelemen Lajos: *Köbe faragott kolozsvári ötvösjelvények.* P 1925. 405. — Az építkezés iratai a Kolozsvári Unitárius Egyházközönség Levéltárában.

A *marosvásárhelyi* Teleki ház és Teleki Téka építésére lásd: Bíró: *Gernyeszeg* 34—35, 103. lap és 315, 317. jegyzet. — Entz: *Udvarhely* 108. — Az építési iratok a Teleki Téka kéziratárában találhatóak, a 16-os kötegben. Teleki—Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely.

A Téka építésekor a Türk örökébe lépő Schlaff Ignácra — róla mindeddig igen keveset tudunk — Gyujtó Sándor a következőket írja a kancellárnak 1799. április 24-én kelt levelében: „A Pallérunkhoz jó bizodalomunk vagyon. Gondolnám, hogy öt Ex[cel][enci]ád is ismerheti, mert ezt gr. Bethlen Miklós ő Ex[cel][enci]ája hozta volt bé a küküllővári nagy palota boltozására, s azután életéig pallérjának tartotta, hólta után Bethlen Gergely ő N[agysá]ga vette Pallérjának, és most az ifju gr. Bethlen Gergely utól is tudakozhat róla Ex[cel][enci]ád ottan Bétsben.” Ha Schlaff ennyire a Bethleneknek dolgozott, meglehet, hogy a lebontott, sarokpavilonos bonyhai kastélynak is ő volt a mestere. Gyanúkat megerősíti, hogy az ács személye, akit ugyancsak a Bethlenek ajánlottak a Teleki ház tetőszerkezetének elkészítésére, szoros kapcsolatban volt az említett bonyhai építkezéssel. Gyujtónak 1799. június 10-én kelt leveléből ugyanis megtudjuk, hogy „az Átspallérban, akit Tirk uram commendált”, csalódtak, mert a küszöböket és ajtófélfákat hibásan csinálta, s Teleki Mihály, akinek a múlt évben dolgozott, szintén rossz véleménnyel volt róla. Ezért fordultak Bethlen Ádámnához, hogy megkérdezzék tőle, ki csinálta a bonyhai kastély fedelét. A grófné az egyelőre meg nem nevezett ácsot jó és megbízható embernek tartotta, s megírta, hogy éppen Küküllőváron dolgozik. 1799. július 21-én szerződést kötöttek a Teleki ház francia fedelének elkészítésére Schön (Schön) Krisztián Köhalomban lakó ácsmesterrel, akit Gyujtó 1799. július 22-én írt levele szerint Fogarásból Küküllővárra szállítottak, s onnan vitték Marosvásárhelyre. 1799. szeptember 11-én azt írja az ácsról, hogy visszament Küküllővárra a Bethlen József munkájára, de mikor kell, visszajön. Így tehát a Bethlen Ádámné ajánlására felfogadott ácsmester Schön Krisztián volt. A Kadácsi szeptember 13-án kelt leveléből azt is megtudjuk, hogy a mester akkor a legényeit is átviszi Marosvásárhelyre, mert ott nem kapott megfelelő segítséget. Gyujtó fent idézett levelében azt ajánlja a kancellárnak, hogy a malmokat is vele csináltassa meg, mert Rákoson (Alsórákos), Fogadásban és Obrázsán híres malmokat épített.

A Schlaff után dolgozó Követsi nevű tordai kőművesmester az Aranyoson épített hídja miatt örvendett nagy megbecsülésnek. A kolozsvári régi városháza boltozatát is ő építette újra.

A Teleki ház mesterei közül a parkettát és egyéb apró asztalosmunkát készítő Molnár Ádámot (Szerződés: 1799. április 24. Specificatio: 1805. július 5.), valamint a lakatosmunkát végző Nagy Ignácot ismerjük (Specificatio: 1801. február 4.).

Megjegyezzük, hogy a főtéri Teleki építkezéseknél 1804 és 1806 között ismét új mester, Sommer János kolozsvári pallér dolgozott, aki a Kendeffi ház építési munkálatai miatt tartózkodott ott.

A *szépngyíri* katolikus templom: MvLvt Index acta politica et judicialia. 1790—1803. Nr. 425. Csak a regeszta van meg, az irat hiányzik.

A *nagykendi* református templom az 1780-as években épült, s az egyházközségi feljegyzések szerint egy Antal nevű pallér építette helybeli segéderők felhasználásával.

**LEDER JÓZSEF ÉPÍTŐMESTER
(1749—1814)**

A Leder József munkásságára vonatkozó *irodalom*: Balogh 35—36. — Bíró: *Gernyeszeg* 22—23. — Bíró: *KétPal* 116—118. — Bíró: *Bonchida* 147. — Entz: *KolHáz* 113—118. — B. Nagy 313—315.

Életrajzi adatai: KMatr III. 51, 83, 128, 133, 142, 147, 152, 159, 161, 164, 168, 169, 170, 172, 188, 221, 223, 250, 254; KMatr IV. 54.

A kolozsvári városi polgárság elnyerése: ProtOecPolit 1788. 224. — KvPJegyz V. 130.

1795-ben fizetett adója: KvLvt Adókönyvek X. kötet. Fasc. 8.

Tégjaééetés: KvLvt Nr. 1790/309; 1790/420.

Első felesége halála: KMatr III. 100. — Első esetben hallunk róla, hogy egy kőművespallérnak családi kriptája van a temetőben.

Újranősülése: KMatr III. 79.

Rokoni kapcsolatai: Bíró: *Gernyeszeg* 23.

Anyagi helyzetére, különböző városi munkáira, a város előtt zajló pereire vonatkozó levéltári adatok: B. Nagy 313—315.

Josephus Ledrer: Bíró: *KétPal* 118.

Sebastianus Lederer: A szamosújvári római katolikus egyház keresztelési, esketési és temetési matrikulája. I. 6, 29. KvÁLvt Nr. 141/1.

A kolozsvári Farkas utcai *Bethlen ház*: 1781. május 4-én kötött egyezség. Wesselényi lvt., építési iratok.

A *bethleni kastély* építése és renoválása: a bejáratát díszítő családi címer feliratában 1768 szerepel építési évként. Entz Géza: *Szolnok-Doboka műemlékei. Solnok-Doboka magyarsága*. Dés—Kolozsvár 1944. 225. Lásd még: Bíró: *Kast* 65. — Leder 1793. április 9-én kelt nyugtája: Bethlen lvt. K. Limbus.

A kolozsvári *református kollégium* építése: Török István: *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*. III. Kolozsvár 1905. 368—369. — A második építési periódusra vonatkozó iratanyag és az elszámolások: Teleki lvt. S. Limbus.

Az épületet méltató irodalom: Balogh 36, 37. — Bíró: *EMű* 144. — *Clujul* 257. — Debreczeni 243, 245. — Jakab: *Tört* III. 103, 354—355, 438, 529, 824, 827, 835—837.

Az épület emléktáblájának szövege: LITTERIS ET PIETATI / SACRUM / A. AER. CHR. MDCCCI.

Az építkezés annyira elhúzódtott, hogy a könyvtárnak és a díszteremnek még 1815-ben is csak a fala volt meg. A boltozatokat Gold Ferenc kőművespallér készítette el 1818. október 1-re, (Török, *i.m.* 328.)

Leder és a Bánffy család építési kapcsolatai: Bíró: *KétPal* 118. — Bíró József: *A kolozsvári Bánffy palota és tervező mestere, Johann Eberhardt Blaumann*. Különlenyomat az EM 1933-as évfolyamából, 9. — B. Nagy 188. — Jakab: *Tört* III. 559. — Jakab: *Rajz* IX. tábla. — Wesselényi Farkas válaszfogalmazványa Leder 1794. március 28-án kelt megkezdésére. Wesselényi lvt., építési iratok.

A *bonchidai* kastély: Bíró: *Bonchida* 147. — Bíró: *KétPal* 118.

A *hadadi* kastély mellékszárnyának felépítésére kötött szerződésai: 1783. január 25., 1787. február 22. Wesselényi lvt., építési iratok. — Benkő Margareta: *Castelul din Hodod si unele considerațiuni asupra arhitecturii barocului în Transilvania*. SCIA 1966/1. 103. — B. Nagy 172—173, 1.82.

A *tordai* és *enyedi* katonai raktár építése: KvLvt. Betáblázási jegyzőkönyvek 1781—1799. 218., valamint Nr. 1792/89.

A kolozsvári Szén utcai *Wesselényi ház*: Szerződéstervezete: Jósika lvt. F. Limbus. — Az előlegek listája: Wesselényi lvt., építési iratok Nr. 9. — A ház helyének meghatározása: 1811. május 24-én kelt osztozás Wesselényi Farkas fiúörökösei között (Wesselényi lvt. Nr. 363/839.).

A Wesselényi levéltár építési iratai között találjuk meg Wesselényi Farkas beadványfoglalmányait a gubernátorhoz és a városi tanácshoz Leder megintése ügyében, valamint az 1797. július 10-én kötött újabb szerződés szövegét is. Ezekon kívül az Überlacher ácsmestert illető iratok is itt olvashatók.

A kolozsvári *Teleki palota* irodalma: Balogh 36. — Bíró: *KétPal* 116—122. — Bíró: *EMű* 140—141. — *Clujul* 253. — Debreczeni 242. 245. — Țoca: *Plastica* 474—476. — Țoca: *Contribuții* 39—40.

Az épületre az első szerződést 1786-ban kötötték (Kelemen: *Vált* 261—262.), a következőt 1787. április 18-án, a harmadikat 1789. április 20-án írják alá (Teleki lvt. KI.). — Az 1790-ben elfogadott tervmódosítás: „Ezen Rajzolás bizonyos Részekbe, nevezetesen a Kő

oszlopokkal készitendő Tornácra nézve az elsőtől különbözvén, hogy azon változások iránt Méltóságos Gróff Teleki Ádám Úr Ó Excellenciájával ezer Rfrt-ba [rajnai forint] alkuttunk légyen meg, ezen írásunkkal bizonyítjuk. Kolosvárt 10-dik Aprilisbe 1790.“ Az 1000 forintot Leder 1795. augusztus 15-én veszi fel. — Az épületen megfigyelhető klasszicista elemek: Bíró: *KétPal* 123—124

A Teleki-építkezésekre vonatkozó adatok: Teleki lvt. Kh. Missilis.

Kővárhosszúfalu: Bíró: *Kast* 76, 104. — Leder József levele Teleki Imréhez: 1795. november 5. Szerződés: 1797. június 30. Jakab Gábor levele Teleki Imréhez: 1799. május 7., 1799. szeptember 18. — Véber Mihály: lásd az adattárat. — Toronyterv: 1796. február 9. dátummal a hátlapján.

Zentelke: Jakab Gábor levele Teleki Imréhez: 1796. május 11.

Kendilóna: Költségnapló 1798—1801. — Váradi Ferenc levele Teleki Imréhez: 1796. április 14. — Jakab Gábor levele Teleki Imréhez: 1796. szeptember 15., 1799. szeptember 18., 1811. szeptember 2. — Takács Pál levele Teleki Imréhez: 1797. augusztus 11. és 15., 1797. október 7. — Leder szerződésai: 1802. április 2., 1803. január 12. — Az ácsok szerződése: 1811. szeptember 2.

Nagybánya: Jakab Gábor, levele Teleki Imréhez: 1796. március 28., 1797. október 25. — 1800. november 10-én kelt kimutatás arról, hogy Nagybányán mit dolgoztak a hosszúfalusiak.

Kolozsvár: Jakab Gábor levele Teleki Imréhez: 1796. szeptember 15.

Paszmos: lásd a paszmosi kastélyról szóló tanulmány jegyzetanyagát.

Magyar szentpál: Jakab Gábor levele Teleki Imréhez: 1796. március 28., 1799. július 12. — Takács Pál levele Teleki Imréhez: 1798. április 8., 1798. május 28., 1798. szeptember 17., 1799. május 10.

Uzdieszentpéter: Takács Pál levele Teleki Imréhez: 1799. május 10.

A református kollégium *tanári lakásai:* Leder 1802. augusztus 22-én szerződött arra, hogy a készülő tanári lakásokhoz két istállót, valamint szekérszint épít. Ezek szerint a lakóépületek építését már előbb, 1801-ben vagy még 1800-ban megkezdte. A munka azonban pénz hiányában lassan haladt, 1809-ig csak két lakás készült el. Török, *i.m.* 348—349.

A kolozsvári *unitárius kollégium:* Jakab: *Tört* III. 356—358. — Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története* I. Bp. 1935. 252—253.

Kismester utcai volt görög katolikus *templom:* — Jakab: *Tört* III. 882. — Jakab: *Rajz* II. 10, 11. — Dăianu, Emil: *Biserica lui Bob în Cluj*. Cluj 1906. — Lazăr, Victor: *Chujul*. B 1929. 35—37. — Țoca, Mircea — Starmüller, Géza: *Doua biserici românești din Cluj în jurul anului 1800*. Studia 1968/1. 35—38.

Az emléktábla szövege a következő: LAVDIBVS DIVINIS / STRVI CVRAVIT DE SVO / IOANNES BABB EPISCOPVS / FOGARASIENSIS.

Leder egyéb munkái: B. Nagy 313—315.

Az Alvinczi (Rhédei—Mikó) ház: Debreczeni 228, 232, 243, 245. — Entz: *KolHáz* 116. — Kelemen Lajos szerint a főhomlokzat ablakai felett is hajlított szemöldökpárkányok voltak, de az 1906-os renoválás alkalmával eltüntették őket (Kelemen: *MűKron* 624—625.).

A ház középkori alapokon épült, kőből rakott pincéjén két félköríves, elszedett, késő gótikus ajtó. Kapualjának boltozata is késő gótikus jellegű, a földszinten reneszánsznak tűnő fiókos dongaboltozat. Átépítésére az Alvinczi család már a XVIII. század derekán készülődött. 1763-ban Alvinczi Gábor édesanyja azzal a kéréssel fordul a városi tanácshoz, hogy újonnan építendő házát mentesítse a katonai beszállásolás terhe alól (KvLvt 1763/1139.). Barokk átépítésének idején az emeletet lebontották, csak a boltozatos helyiségekből álló földszintet hagyták érintetlenül: amíg Alvinczi Gábor házának „Felső Contignatióját reperáltatta, annak alsó traktusát maga és hozzátartozói szükségére usurpálta“. (Schweinger szerződése: 1769. szeptember 10. Alvinczi lvt., valamint ProtJurid 1780. 400—401. — B. Nagy 231.) Schweinger az emeleten két utcára néző stukkós nagytermet, valamint 3 boltozott szobát épít az oldalszárny felett. Az építkezésre vonatkozó egyéb iratok között a kőművesmunka részletezésében szerepelnek az „Áltán Platten“-ek és 8 darab „Trag Steiner“, 4 fedélablak és a tornácmellvédhez szükséges vas. Érdemes felfigyelni Martin Lesse 1773. március 16-án kötött szerződésére, „kiis eddig eő N[agysá]ga házánál menstrialis fogadott asztalos Mester Ember volt“, s aki az ajtókat, ablakokat, spalettákat, valamint a falburkolatot, „lambériát“ készítette el cserefából, „ahoz illő czifrázott ki mettszésekkel, a mint Szent Pálonis vagyon“. Falburkolatot az ebédlő és nappali házra, valamint a „Cabinét“-re tettek. A fenti szerződés nemcsak azért fontos számunkra, mert megtudjuk belőle a Bánffy palotában lévőkhöz hasonlós falburkolat mesterének nevet, hanem azért is, mert felhívja a figyelmünket a kerelő-szentpáli kastély hatására; ezzel tulajdonképpen az építésbeli divatok terjedésének módját fedi

fel. 1780. április 9-én Überlacher Antal ácsmesterrel kötnek szerződést az épület ács munkájára (Mikó—Rhédei lvt. Reg. III. Fasc. I. Nr. 6), ami már az építkezés befejezését jelenti.

1792-ben Teleki Kata istálló építésére készül (Mikó—Rhédei lvt. Reg. III. Fasc. I. Nr. 4.).

1803. szeptember 22-én Leder készíti el a ház renoválásához szükséges költségvetést a delineaíciókkal együtt. A szerződést 1803. szeptember 24-én írják alá (hiányzik az iratok közül) a meglévő ház renoválására, s az új rész „ex fundamento“ felépítésére 11 000 forintért. 1803. szeptember 24-én egy „pumpos“ kút elkészítésére köt szerződést, 1806. június 14-én elszámolást készít 136 forint 52 krajcárról. 1807. január 5-én pótszerződést kötnek, amiből kiderül, hogy Leder az építési összeget megkapta ugyan, de az építést nem fejezte be. Ekkor még fontos munkák vannak hátra, úgymint a faragott kövek elkészítése, az emeleti lépcső és a folyosó vas mellvédje. Leder azt ígéri, hogy júniusra elvégzi az egészet. Ebből az időből származhat Brill Jakab dátum nélküli lakatösszamlája Rhédei Adám részére (Mikó—Rhédei lvt. Reg. III. Fasc. XV. Nr. 246.). 1807. január 17-én Leder levelet ír Teleki Katának, és pénzt kér a kőfaragónak előlegre, „ha pedig most nem adhatok Nekie — írja —, mivel ma sok az építés Kolosvárt, mástól kér előre, és minket ő is majd hátrább hagy...“ Ugyanebben az ügyben még két keltezetlen levelet ír Rhédei Ádámnak, mivel Teleki Kata nem akar fizetni. 1808. július 15-én elszámol arról, hogy milyen többletmunkát végzett a szerződésen kívül. Lényeges pont, hogy az épületet 4 such-kal hosszabbra építette, mint ahogy a terv előírta. Innen adódhat a terv és az épület közötti 1 tengely eltérés az oldalhomlokzaton (Mikó—Rhédei lvt. Reg. III. Fasc. I. Nr. 6.).

Az épület XIX. századi renoválásánál, 1839-ben, 1840-ben és 1843-ban Kiermayer Károly ácsmester, 1840-ben Kaberbauer Antal építőmester, 1843-ban Andrásófszki Dániel harangöntő (a „szívárványos“ kutat javította), 1854-ben Schuller Péter kőművespallér nevét említik a források. (Mikó—Rhédei lvt. Limbus. Valamint Reg. VI. Fasc. II. Regesztázatlan vegyes levelek.)

Az Alvinczi ház oszlopos tornáchoz stílusban közel állt az óvári egykori Bornemisza ház toszkán oszlopos homlokzata, mely teljesen a Leder szellemében készült, de már a mester halála után. Címere mellett az 1825-ös évszám volt látható; barokk és klasszicista stíluselemek békésen megfértek rajta (Kelemen: *Vált* 260, 261.).

Gyulai ház: Gyulai—Kun lvt. Fasc. 10. Nr. 16.

Fehér Ló vendégfogadó, a későbbi Redut épülete: Bíró: *EMű* 141. — Debreczeni 234, 241. — Jakab: *Tört* III. 474, 510—511, 583, 586—587, 654, 920. — Kelemen: *Vált* 260. — ProtCentumv 1806. 172—174; 1810. 22. — ProtOecPolit 1810. 455, 904; 1811. 466, 491, 852; 1812. 550, 617. — A levéltári adatokból kiderül, hogy Leder a Fehér Ló vendégfogadónak nemcsak építője, hanem árendátora is volt. Halála után örököseit, nevezetesen vejét, Kindt Mihályt vették elő az épületen mutatkozó romlások miatt.

Gírolti udvarház: az udvarház építési költségeinek elszámolása 1806-ból és Leder József aláírását viselő alaprajz: Wesselényi lvt., építési iratok.

Wesselényi ház: Wesselényi lvt. Missilis: Pap Sámuel levele Cserei Ilonához 1807. október 21-én keltezve.

Teleki—Pataki ház: Debreczeni 228, 233, 238, 243. — Entz: *KolHáz* 118. — Teleki lvt. Kh. Költségnapló: 1798—1801. Számla: 1798. december 5. Specificatio: 1799. november 17.

Régi vármegyeház: ProtOecPolit 1809. 794. — Debreczeni 242, 245. — Entz: *KolHáz* 115—116. — Toca: *Plastica* 480. — Toca: *Contribuții* 41—42.

December 30. utca 22. szám: Balogh 36, 124. kép. — Bíró: *EMű* 141. — Debreczeni 245. — Kelemen: *Vált* 261. — Toca: *Contribuții* 40.

Majális utca 10.: Balogh 126. kép. — Kelemen Lajos: *Egy régi kolozsvári ház. A régi Mátéffy- vagy Ürmössy-ház.* P 1926. 152—153. — Kelemen: *MűKron* 623.

KAGERBAUER ANTAL ÉS A ROMANTIKA ÉPÍTÉSZETE ERDÉLYBEN

Kagerbauer Antal tevékenysége: Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben.* III. Darmstadt 1864. 9, 13. — Orbán V. 108. — Jakab: *Tört* III. 926—939. — Balogh 40. — Bíró: *EMű* 150. — Zádor Anna — Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon.* Bp. [1943] 236, 3-11. — *Istoria României.* III. B. 1964. 1129. — Ionescu II. 417. — B. Nagy 307—308. — B. Nagy Margit: *A klasszicizmus és romantika építőmesterei Kolozsváron.* Korunk Évkönyv. Kolozsvár 1973. 126—127.

A klasszicizmus és a romantika kutatásának módszerei és eredményei: Zádor Anna: *A magyarországi klasszicizmus kialakulásának európai előzményei.* Magyar Tudomány 1959/10. — *A romantika.* (A bevezető tanulmányt írta és a szövegeket válogatta Horváth Károly.) Bp. 1965. — Komárik Dénes: *A magyarországi romantikus építészet történetének kutatása.*

Ars Hungarica Bp. 1973. 169—190. — Zádor Anna: *Klasszicizmus és romantika*. Bp. 1976. (gazdag könyvészettel).

Verești Mihály beszéde: TJKv 1845. 149.

Kagerbauer családja: Abrudbányán 1785-ben tudunk egy Michael Kagerbauer nevű sörfőzőről (KvÁLvt. Tezaurarius lvt. Nr. 1785/155.), s a család egyik ága még a XIX. század elején is ott élt (AkLvt. Gyászjelentések). Apját halálakor — 1841 — odavaló polgárként jegyezték be a tordai anyakönyvbe, s foglalkozásához csak annyit írtak: „Provisus“ (Matricula Baptizatorum, Copulatorum, Defunctorum ab anno 1805—1807. KvÁLvt Nr. 166/15.). — Hogy Kagerbauer Winkler mellé került vicepallérnak, az valószínűleg nemcsak annak köszönhető, hogy mellette tanulta mesterségét, hanem a két család között fennálló rokoni kapcsolatnak is. A XIX. század elején a Winkler család egyik tagja Kagerbauer lányt vett feleségül (KMatr. III. 173, 196.).

Pályakezdése: Kagerbauer Antal 1881. március 16-án Kolozsváron kelt levele Tóth Zsigmondhoz. Mikó—Rhédei lvt. Limbus. Ebből tudjuk meg, hogy pályakezdése idején Rhédei Ádám és Ócsai Sámuel kölcsönöztek neki 4000—4000 forintot. — Winklertől örökölt városi építkezései: ProtOecPolit 1837. 490; 1838. 364, 660, 882. — Teleki Imre házának renoválása: Teleki lvt. Kh. Limbus. A renoválás 1836-tól 1843-ig tart, s ebből az időből több Kagerbauer-től származó költségvetés, elszámolás és részletraajz található a megnevezett levéltárban. — Újtordai építkezések: Mikó—Rhédei lvt. Reg. III. Fasc. XV. Nr. 246.

Ütleveikérés: ProtOecPolit 1839. 799.

Olaszországi útja: 1871. március 16-án Kolozsváron írt levele Tóth Zsigmondhoz. Ebben 1839-re vonatkozóan a következőket írja: „...ezen hitelezés és előlegezés által bajomból annyira kijöttem, hogy még azon télen ösmertem és tudományom gyarapítása végett Velenében és Milánóban telelhettem.“

Piranesi-könyvek ajándékozása az Erdélyi Múzeumnak: EMELvt. Gyűlési Jegyzőkönyv 1863. március 4. 46. pont: „Kagerbauer Antaltól Piranesi Ichonographia, Campi Martii, térkép.“ Az egykori Múzeum-Egyesület könyvtárában a *Campus Martius* valóban megvan, az *Ichonographiának* nevezett valószínűleg azonos a *Sciographia Quatuor templorum* című munkával. Nem tudjuk, hogy az ugyanitt található többi 16 Piranesi-kötet is mesterünk hagyatékából származott-e, vagy más úton került az Egyesület tulajdonába (ma: KvEK).

Kriptaterv 1839-ből: AkLvt. Terv- és rajzgyűjtemény.

A kétágú református templom. Debreceni kapcsolatok: Balogh István: *Péchy Mihály és a debreceni nagytemplom építése*. MÉ 1958/4. — Uő: *Beregszászi Pál és a debreceni „rajziskola“*, 1819—1856. MÉ 1960/1, 46. — *A magyarországi művészet története*. (Szerk. Fülep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna.) Bp. 1970. 324—325.

A templom építésének iratai: KvRELvt, valamint ProtCons 1825 és 1861 között. A templom alaprajza, részletrajai és a tervezéshez felhasznált rajzok: KvRELvt Nr. XVIII/99. — A már Winkler által módosított alaprajz a templom akkori papja, Herepei Gergely *Buzdító beszéd, mellyel a kolozsvári ev. ref. eklézsia külvárosi, újonnan épített templomának befedését eszközölni kívánta...* Kolozsvárt 1838. c. prédikációjának fedő- és hátlapján látható.

Az új templomot a régi fatemplom helyére építették, melynek szószerkén az 1672-es dátum olvasható (Szász Gerő: *A kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázlat.*, Névk 1870.). 1826-ban és 1827-ben még ennek a régi templomnak szél által megrongált fedelére készített tervet Máté Izsák ácsmester, Nagy Sámuel „chalcographiae profesor“ pedig a szószerk megcsináltatását szorgalmazza. Ugyanakkor azonban már az új építés terve is felmerülhetett, mert 1827. február 4-én az egyház azt kéri a várostól, hogy a „kollégium felől csonkán álló várfalat a Búzas vagy szegletbástyáig adja a leendő kőtemplom építésére“. (KvRELvt Nr. XV/102, valamint ProtCons 1827. 15, 17, 30—31, 34, 39, 73, 79, 129, 170.) 1827—28-ban meg is kezdik a kőfejtést Nagy Sámuel és Hirschfeld Friedrich bányáiban, majd 1828. március 30-án kiadják a templomépítés anyagi alapjainak megteremtése érdekében a gyűjtőlevelet (KvRELvt Nr. XVI/149.). Ugyanakkor elfogadják Winkler benyújtott tervét, megkötik vele a szerződést, nekifognak az alapok kiásásának, valamint a várfal bontásának (ProtCons 1828. 42, 44, 51, 138, valamint KvRELvt Nr. XVI/150, 151, XXI/1.). 1829. október 3-án leterezik a fundamentumkövet (ProtCons 1829. 123, valamint ebből az alkalomból kiadott füzet, melyben az alapköbe tett emlékirat szövege is megtalálható: *A kolozsvári Ev. Reformata Eklézsia Külső Városi Templomának Fundamentum-Köve letétele alkalmosságával October 3-dikán 1829 tartott Innepe. Kolosvár 1829*). Ekkor még várfalakat bontanak, de már Kiermayer ácsmesternek is fizetnek, valószínűleg állásokért. Nagy Sámuel bányájából követ hozatnak és Striczki Antal kőfaragótól a sarkok kváderköveit rendelik meg (ProtCons 1829. 66, valamint KvRELvt

Nr. XVI/151, XX/1.). 1830-ban rengeteg követ bányászatnak, nagy kövek, oszlopkövek hordása szerepel az elszámolásokban, Nagy Sámuelnek és Striczki Antalnak pedig öl-kövekért fizetnek: ez utóbbi a kváderkövek mellett párkányköveket is faragott (ProtCons 1830. 9, 14, valamint KvRELvt Nr. XVI/152, XVII/134, XXI/1.). 1831-ben a téglavetés kérdése kerül előtérbe, oszlopokhoz való félkerek téglákat és négyszögű üres téglákat rendelnek, elkészül az ácsmunka költségvetése, s Máté Izsák és Kiermayer Krisztián ácsok közreműködésével megrendelik a fákat a Bánffykalotaszegi havasáról. Ekkor érkezik az új templomterv is Budáról (ProtCons 1831. 5, 6, 23, 33, valamint KvRELvt Nr. XVII/134, XXI/1.). 1832 és 1835 között Winklernek fizetik az építési költségeket és Striczki kőfaragó tevékenységéről készülnek el a számadások. Ekkor már készen vannak a kőoszlopokhoz szükséges faragott kövek (ProtCons 1832. 62; 1835. 10, 16, 23, 40 és KvRELvt Nr. XVII/135, 137, 139.). 1836-ban megállapítják, hogy „a Templom falai a jövő nyáron annyira felemelkednek, hogy azokra csak fedél kívántatik”. Ebben az évben hal meg Winkler (ProtCons 1836. 7, 10 és KvRELvt Nr. XVIII/5.), és helyét ideiglenesen Schilling János geometra foglalja el (ProtCons 1837. 5, 17, 24, valamint KvRELvt Nr. XVIII/99, XIX/2.). 1838-ban a templom fedelére tervet készít Máté Izsák, Losontzi János és Kiermayer Károly ácsmester; rajzaikat és a költségvetést az Aedilis Directio első segédje, Hermann Sámuel vizsgálja felül Böhm János és Kagerbauer Antal pallérokkal együtt, az egyház részéről pedig Schilling János gyakorolja az ellenőrzést (ProtCons 1838. 24, 32, 46—47, 61, 65, 77, 83, 112.). Megrendelik a fazekascéhnél a cserpeket is (uo. 56.). 1839-ben még a fedél ellenőrzésével foglalkoznak, de már a város „nagyon meghasadozott” három bástyájából egyiket a templom „kettős tornyainak felvihetésekre” kéri a város „díszére” (ProtCons 1839. 12, 19, 32, valamint KvRELvt Nr. XIX/2, XVIII/5, XVIII/84.).

1840-ben Kagerbauer neve már szerepel az egyházi kifizetésekben, de hogy hamarabb is dolgozott ott, a Nagy Sámuellel folyó pere bizonyítja a faragott kövek miatt (ProtJurid 1840. 843, 1045.). Mivel Nagy Sámuel valóban tartozott az egyháznak 400 forinttal, amint azt Kagerbauer állította, az összeget házára táblázták, s ő megígérte, hogy a „második torony építéséhez kívántató köveket meghatározandó mérték és alku szerint... fog adni, és új alku mellett ki is faragtatni” (ProtCons 1841. 15.). A két torony megépítéséhez (ProtCons 1840. 12.) 1840-ben Kagerbauer rajzot és költségvetést is készít (KvRELvt Nr. XIX/2.). 1841. szeptember 19-én gr. Degenfeld Ottó főkurátor beterjeszti a konzisztóriumnak a megváltozott tervet, ami az egri érseki székesegyház és a nagyváradai templom tornyainak „rajzolatjai szerént” készült „mind a díszesebb forma, mind különösen a kevesebb költség kerülés és jövedébbeli fenntarthatás tekintetéből”. A konzisztórium a változtatást elfogadja, s a már felépült egyik toronyról és annak fedeléről úgy rendelkezik, hogy „a torony tetején kívántató vasrostély és kúpfedelnek is fejez pléhvel” való befedése még az év folyamán készüljön el (ProtCons 1841. 29.). Az elszámolásokban már szerepel a fedél munkája, valamint Czethofer Mihály plehes munkája és a torony pléhgombjának aranyozása. Kele Izrael lakatos a templom ajtajára egy mintazarat készít, Lakatos Beniamin asztalos pedig klasszicista zsoltártábla tervét nyújtja be (ProtCons 1840. 7, 47, 50, 60, valamint KvRELvt Nr. XIX/2, XVIII/99.). 1842-ben a konzisztórium részletesen tájékoztatja a főkormányzékot a templomépités állásáról és a rendelkezésre álló nagyon megcsappant fedezetről. A jelentésben körülményesen leírják a régi templomot, az építkezés körülményeit és történetét, valamint aktuális állapotát. Ez utóbbiból kiderül, hogy 1842-ben „a Falak fel emelve és a leendő két tornyok közül az egyik már szinte fel épülve van”. Utalnak arra, hogy közben a toronyterveket megváltoztatták, „mutatja meg az egyik torony mostani és a másik épülendőnek is állása” (ProtCons 1842. 24, január 23-án tartott gyűlés). Az építkezés a pénzhiány miatt ekkor már nagyon akadozott. Méhes Sámuel 1844. április 9-én kelt beadványából az tűnik ki, hogy még mindig csak a falak és az egyik torony van készen, a másik pedig csonka. A külső és belső vakolás, valamint a berendezés teljességgel hiányzott (KvRELvt Nr. XIX/2.). Ekkor kötnek szerződést Kagerbauerrel a csonka torony megépítésére (uo.), s számba veszik a még elvégzendő munkákat, a meglévőket pedig kifizetik (ProtCons 1843. 6, 37; 1844. 5, 19, 29, 33.). 1845-ben Kagerbauer költségvetést készít „a Torony négyszögű részeihez megkívántató öntött vas rostélyokról”. Márk József képviselő a toronygomb aranyozásáról ad számot, Lakatos Beniaminnak asztalosmunkáért, Renner Mihálynak lakkozásért fizetnek (KvRELvt Nr. XIX/2.). 1846-ban az előbbieken kívül kovácsmunkáért adnak pénzt Mayer Jánosnak és lakatosmunkáért Gyöngyösi Jánosnak. Megkezdik a boltozás előkészületeit is (KvRELvt Nr. XX/1.). 1847-ben a fő probléma a boltozás (ProtCons 1847. 8, 11, 21—22, 26, 31, 36, valamint KvRELvt Nr. XXI/1.), melyre vonatkozóan a szeptember 22-i gyűlésen a következőket jelentik: „Kelletvén ezen boltozathoz 7 nagy Gurtenek, mellyek mind meg annyi tartalékjai a szabad kézből rakandó 8 boltozatoknak. Ezen Gurtenekből 6 készen van, míg egy Gurten készületlen — a 8 Boltozatokból egy egészen készen, kettőnek fészke van megindítva —,

a meg készületlen 7. boltozatra nézve a pallér azt fogadta, nemsokára más munkáit bévégzi, s onnan állásait, legényeit ide fordítja, és az egész boltozatot idei november első napjára felelet terhe alatt bizonyosan bévégzi — a jelenleg bémutatott téglája is mind jónak találtatott.“ (ProtCons 1847. 28.) A következő évek a befejezés jegyében telnek el (ProtCons 1850. 4, 15, 41, 51, 54, 71, 74, 89.). Kagerbauer elkészíti a karzat költségvetését, megtervezi az ablakkereteket, s számba veszi, mi szükséges ahhoz, hogy az istentiszteleteket meg lehessen kezdeni (ProtCons 1850. 42.); ezenkívül javasolja, hogy a szószéket középen helyezzzék el. A templom ajtóit és ablakait Rauch András asztalos készíti (KvRELvt Nr. XXI/3.), a lakatosmunkát Veres György (ProtCons 1851. 223.), az üvegezést Manno Antal (KvRELvt Nr. XXI/1.), a padokat részben Dalchau József asztalos (KvRELvt Nr. XXI/3.), részben Kállai Lajos (ProtCons 1851. 107, 224.), a szószéket Rauch András készítette (uo. 214.).

1852-ben Kagerbauer összevész az egyházzal a harangozóház tulajdonjoga miatt, s attól kezdve visszavonul az építkezéstől. Mint nyilatkozatából kitűnik, „az Ecclesia más építőmestert vett fel magának“, s lehet, hogy végső fokon ez volt az összetűzés oka is (KvRELvt Nr. XXIII/11.). 1852. március 8-án készített elszámolásából az is kiderül, hogy a templom „mesgyéjének“ kikövezése Plász (!) Leopold kőfaragó munkája, a belső oszlopok faragott kővel való újrafedését Rajmann Károly kőfaragó végezte el (KvRELvt Nr. XXII/21.). Ekkor Kagerbauer helyett már Böhm János dolgozik a munkálatoknál, aki, hogy az istentiszteleteket mielőbb el lehessen kezdeni — a templom kipadozására már nem maradt pénz —, felvállalja a templom pádimentumának elkészítését „valami márvány színt mutató chemiai vegyítékből“. (ProtCons 1851. 199, valamint KvRELvt Nr. XXI/3.). Ekkor még bizonytalan, hogy a kórus alját boltozzák-e vagy nem, viszont sokat kínlódnak az akusztikailag rosszul elhelyezett szószékkal, melynek végső tervét (KvRELvt Nr. XVIII/99.) ugyancsak Böhm János készítette el. A templom körüli terület planírozása azt mutatja, hogy komolyan készülnek a felszentelési ünnepélyre, melyre azonban csak 1851 végén került sor (ProtCons 1851. 29, 95, 101, 107, 154, 160, 168, 187, 209, 213, 223, 231, 242, 264, valamint KvRELvt Nr. XXI/2, és 3.). A mesterembereket ezután még sokáig fizetik, s utólagos javítások sokáig szerepelnek az elszámolásokban (KvRELvt Nr. XXI/3, valamint ProtCons 1853. 5; 1854. 8; 1855. 190.). 1856-ban kerül sor a templom külső vakolására, amit Kagerbauer, tervei maradéktalan végrehajtása érdekében, szívesen elvállalna (ProtCons 1856. 83—84.), de az egyház a pályázó négy pallér közül — Kagerbauer Antal, Böhm János, Fekete György és Sófalvi Sándor — a legkevesebbet kérő Feketét bízza meg a munkával (uo. 111—112, 119—120.), vele rakatják be a „torony alatti“ ajtóhelyet is (uo. 1857. 77.). Kagerbauerrel a végső elszámolást 1858-ban készítik el (ProtCons 1858. 118—119.), de még 1859-ben sem fizették ki a neki járó összeget (ProtCons 1859. 98.), mivel a kántori ház körüli tulajdonjogi vita — a házat az egyház Kagerbauernek adta, de később nem akart tudni róla — újra fellángolt közöttük (ProtCons 1859. 21, 45—46, 55, 99, 111—112, 118.). A templombelső végleges képének kialakítására csak 1875-ben került sor, amikor Kagerbauer tanítványa, Hottner Ferdinánd megtervezi a hajó két végébe építendő két karzatot is (KvRELvt Nr. XVIII/99.).

A *gyalui templom* építését a kuratori elszámolások, valamint a megmaradt kifizetési nyugták alapján kísérhetjük figyelemmel. Az egyházhoz 1827. március 4-én küldik le a templomépítésre kért gyűjtési engedélyt (GyűjtőLvt. Kolozs-Kalotai esperesi lvt. Gyalu. Nr. IV/16.). 1832-ben a templom befedésére fizetnek az ácsoknak (uo. Nr. IV/27.), és a templomi székek az asztalosoknak (uo. Nr. IV/22.). Ebben az évben rakják le a torony fundamentumát is (uo.). Ekkor a munka pénzhiány miatt abbamaradhatott, mivel csak 1852-től kezdődően foglalkoznak ismét a templom bevakolásával (uo. Nr. IV/38.). 1855-ben (uo. Nr. IV/10.), 1861-ben (uo. Nr. IV/48.) és 1864-ben (uo. Nr. IV/50.) újra a templom vakolása miatt kiszálló pallérokról esik szo. Az egyház Névkönyvében 1871-ben azt írják, hogy a templom még nincs készen, a torony csak a templom faláig ér (Névk 1871. 37.). A torony tehát csak ezután épülhetett fel. 1872-ben ismét építkeznek, 7000 téglát vásárolnak a templom számára (idézett levéltár Nr. IV/56.).

A Főtér sarkán álló *Rhédei palota* renoválása: ProtOecPolit 1844. 355, valamint egyéb építési iratok, tervek, költségvetések a Mikó—Rhédei lvt. rendezetlen anyagában. Ugyanitt található adat arra is, hogy Kagerbauer 1840-ben közreműködött a Rhédei—Mikó ház (Belső Közép — Dr. Petru Groza utca) renoválásánál is.

Városháza: Jakab: *Tört* III. 566, 926—939. — Kovács Gyula: *Kolozsvár városháza*. KSz 1943/3. — Pataki Jenő: *A régi tanácsház és főbírók*. KSz 1943/4. A régi városházára vonatkozó legfontosabb adatok Verestói Mihály főbíró beszédében található, melyet a városháza felavatásakor tartott (TJKv 1845. 147.). Ebben elmondja, hogy a lebontott régi városháza volt Kolozsvár legrégebb tanácsháza. A hagyomány azt tartja, hogy az emeletes épület eredetileg egy Filstich nevű kegyvesztett főbíró tulajdona volt. A régi jegyzőkönyvek szerint a földszinti-részén a tanács, az emeletin a Választott Közönség tartotta gyűléseit. A közös

gyűlések az emeleten voltak. „... az egész Épület falai a Bethlen Gábor és Rákóczi György címerével és sok szép mondatokkal volt kívül belől felékesítve, ilyen volt ez a mondat is, *odium sienile privatum commodum juvenile consilium (Rempublicam evertunt;* mely éppen a V. E. Kzsség [Választott Esküdt Közönség] terme ajtója felébe volt írva, és amely ma is és századok múlva is igaz mondat leszen. Látjuk azt is jegyzőkönyveinkből, hogy 1630-ban Rákóczi György fejedelem nagy javítást tétetett rajta, s hogy ezen mondatok a javítás által el ne enyészzenek, jegyzőkönyvre vétettek. Így megújítva használtatott ez 123 esztendőök lefolyása alatt, egészen az 1795-dik esztendeig, akkor újból javítás alá kellett venni az egész épületet, mert egy szerencsétlen égés által megrongáltatott; de ekkor már úgy helyeztetett el, hogy a Tanács is a maga gyűléseit a felső emeletbe tartotta, s újbán festések és írárok tétettek reá, melyek a mi értünkre is láthatók voltának, egy Veres Mátyás nevű akkori időben leghíresebb festő helybéli V. E. [Választott Esküdt] Polgár és osztóbíró által: úm. a hét Sz. Kir. Városok czimerei, az Igazság mérő Serpenyője, a kapu felől volt mondatok általa festettek és íratlak, még azt is megemlítve, hogy ezen romba dült Tanács ház fedele tetején volt egy kis torony, s abban egy harang eleitől fogva egészen az 1796-dik esztendeig, midőn a piaczi nagy Templom haranglábjában volt, ma a Monostor kapui bástyába helyeztetett el, ezen harang levetetvén, alkalmaztatott azon órához, hogy ezen üsse az órát, a mint hogy ma is azt hangoztatja; ezért említve meg ezen Tanácsház tetején volt harangot, hogy ezen harang a hajdankorban arra való volt, s mindenkor csak akkor húzatt meg, midőn valamely polgári személy olyatán főbenjáró esetben jött, hogy halálra ítéltetett, ezzel harangoztak nékie, míg a vesztő helyre kivitetett, s ugyan jól is volt, hogy 1796-ban levétetett ezen borzasztó régiség.“ 1798. augusztus 31-én az épület újra tűzkárt szenvedett, úgyannyira, hogy a tanácsüléseket az Óvárban, a város „Mátyás király nevet viselő tulajdon házánál“ tartották. Később egy Követsi nevű tordai építőmester — aki az Aranyoson fennálló hidat is építette — renoválta és tette használható állapotba. Ugyancsak a főbírói beszédből derül ki, hogy a tanácsház mellett állott az unitárius egyház telkén egy épület, amit hol imaháznak, hol papi laknak használtak, s mivel az is leégett, a város az üres telket megvette, s a mostani tanácsház e két telekre épült. Ezenkívül a városháza telkéhez csatolták a város megrongálódott régi vendégfogadójának, a „Salamon templomának“ telkét is. Fedél nélküli, beomlott boltozatáról Schilling János mérnök tesz jelentést (TJkv 1842. 79.). Felmerült az a gondolat is, hogy a Bánffy palotát vásárolják meg városháza céljaira, de ezt később elvetettek (Jakab: *Tört* III. 925.).

A Winkler féle terv: a tanács jónak találta, csak „éppen a Kapu bejárájára nézve kellett annyi változtatást tenni, hogy két felől a gyalog bejárás toláltassék, mely minden ok nélkül igen nagy helyet foglalna el, de a költséges faragat kő oszlopok is elmaradván, nemcsak a kölcség az által kevesedik, hanem a munka is állandóbb leszen a nélkül“. Ezért azt ajánlják neki, hogy a földszint tervét Kindt Mihály építőmester segítségével dolgozza át (TJkv 1826. 88—89.).

Építési előkészületek, a Winkler-terv felülvizsgálása: TJkv 1840. 124, 125. — ProtOecPolit 1840. 241, 380.

A Kagerbauer- és Böhm-féle tervek elbírálása: TJkv 1841. 16—17, 22. — ProtOecPolit 1841. 50—51.

Bethlen Adám kéri, hogy a régi tanácsházat bontassák le, mert az ő kapuközét megrongálta (TJkv 1842. 61.).

Kagerbauer tervének elfogadása: TJkv 1842. 79, 81, 93, 110, 195—196. — ProtOecPolit 1842. 311, 563, 585, 620, 731—33, 745, 899, 952, 1035, 1116. A Választott Közönség úgy határoz, hogy a leendő városháza frontvonalát a Kendeffi házhoz igazítsák, így az a Bethlen Adám házánál 4 hüvelykkel kinnebb esik (TJkv 1842. 115.).

Kagerbauer építés közbeni tervmódosításai és javaslati: TJkv 1843. 77—78, 92, 223, 247—49. — ProtOecPolit 1843. 11, 799, 801, 952.

A várfalakból kikerülő feliratos köveknek a városháza falába való beépítéséről szóló határozat indoklása: célszerűnek látják „mind historiai tekintetből, mind pedig a jelen kornak a hajdan kor iránt viseltetni kellett tiszteleténél fogva“ (TJkv 1843. 251, valamint Jakab: *Tört* III. 567.).

A homlokzatra kerülő címer megfaragtatása: TJkv 1843. 250. Kagerbauer a kapualj tartóhevedereinek és boltozatának megépítéséhez speciális téglákat éget (TJkv 1843. 920.), ennek ellenére 1844-ben a kapualj beomlott, amit Kagerbauer szándékos gonoszsággal magyaráz, ezért biztosokat kér a tettesek felderítésére (ProtOecPolit 1844. 443.).

Kagerbauerrel való elszámolások: ProtOecPolit 1844. 1, 461, 523, 627, 690, 817, 935, 1036; 1845. 496, 702, 895, 1126.

A felszentelési ünnepségen elhangzott beszédek s az 1845. szeptember 10-én kelt díszoklevél: TJkv 1845. 145—155.

A díszoklevél szövege: „*Mű, Kolozsvár Szabad Királyi Várossá Tanácsa és Választott Esküdt Közönsége.* Adjuk tudtára mindenkinek, mostaniaknak és jövődöbélieknek, hogy mi-nekutána építő Mester Kagerbauer Antal e nemes Város kebelében több rendbéli nevezetes épületeket épített, most pedig a Város Tanácsházának a maga által készített terv szerénti építtetése körül buzgón és a K[ö]z[ön]ség tellyes meglegedésére munkálkodik, s valamint azokban, úgy különösen ebben tudományos műveltségének, gyakorlottságának és szorgalmának kitűnő jelét adta, ez okból nevezett építő mester Kagerbauer Antalt, ki külömben e Városon kellő polgári birtokkal van ellátva, a máj napon, mint a mikor Isten segedelmével a Város újj Tanácsházához költözünk, eme Tanácsháznak felépítése körüli fáradozása méltánylásául e nemes Város birtokos Polgárai sorába felveendőnek és kinevezendőnek határoztuk, a mint-hogy őt a polgári hit letétele mellett birtokos polgárnak kineveztük és felvettük. Költ Kolozsvár Sz. Kir. Várossa Tanácsának és V[álasztott] E[sküdt] Közönségének 1845-ben, September 10ik napján tartott üléséből. Verestói Mihály Fő Bíró, Kenyeres Károly orátor, Gyergyai Ferencz Fő jegyző.“

A tanácsház bővítése: TJKv 1858. május 7-én tartott gyűlés, 103. pont alatt.

Az épület stílusa: Balogh 40. — Bíró: *EMű* 150. — Pogány Frigyes: *Firenze*. Bp. 1971. 128—137. — Vătăşianu, V.: *Istoria artei europene. Arta din perioada renaşterii*. B. 1972. 98, 100.

Kendeffi palota: Debreczeni 237, 243, 244. — Entz: *KolHáz* 120—121. — Zádor Anna — Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Bp. (1943) 242. — Wesselényi lvt. építési iratok Nr. 427, valamint ProtOecPolit 1817. 233, 277, 412.

A zsidói kastély: Kelemen Benjámin Wesselényi Miklóshoz intézett, 1846. augusztus 16-án és szeptember 14-én kelt levelei. Wesselényi lvt. Missilis.

A szentpéteri templom: Építését Jakab Elek tulajdonítja Kagerbauernek annak alapján, hogy a templom fedelén háromszög alakú keretben két kereszt, a KA monogram, valamint az 1863-as évszám volt látható. Jakab szerint Kagerbauer minden épületére fel szokta tenni névbetűit. Építésének idejét emléktáblájának felirata örzi: ISTEN DICSŐÍTÉSÉRE SZENT PÉTER ÉS PÁL APOSTOLOK EMLÉKEZETÉRE ÉPÜLT A KOLOZSVÁRI SZENT ERZSÉBET K. KÓRHÁZ KÖLTSÉGÉN 1844, 1845, 1846. ESZTENDŐKBEN. Jakab: *Rajz* II. 20—21.

Szegények kápolnája: Debreczeni 238.

Kagerbauer Antal 1849-ben Csányi László kormánybiztos rendeletére a Szeminárium épületébe költöztetett katonai kórházat tatarozza, és egy (hatalmas főzőkemencét épít konyhájába. Erről való elszámolásai 1849. május 10-én, illetve július 1-én keltek (OL. 1849-i Erdélyi Magyar Hatóságok levéltára. Teljhatalmú országos biztosok. Nr. 5976/1849). Július elsején jegyzeteket készít „Az itten Kolosváron felállított állodalmi fegyvergyárnál felépített kohók és más egyéb a körüllí meggett kőművest munkákról.“ (uo. Nr. 6164/1849).

Romantikus stílusú kolozsvári lakóházak: Mócok útja 14. szám, December 30. utca 17, 19. 24. szám. Napoca utca 5. szám, Puskin utca 4. szám.

A bonchidai kastély: Bíró: *Bonchida*. — Ionescu II. 417. Szerinte a kastélyt 1830 és 1840 között építették, mely feltevése minden reális alapot nélkülöz. — Stílusának forrásai: Bíró: *Bonchida* 151, 152. — Pauli. G.: *Die Kunst des Klassizismus und Romantik*. Berlin 1925. 45. lap, 230. kép. Dolger, Dieter: *Die Architektur des Klassizismus in Deutschland*. Dresden 1971. 15. kép. A kastélyról készült metszetek: „A Gróf Bánffy József Bonczidai Kastélya Erdélyben a nyugati oldalról tekintve.“ Kézrel színezett litográfia, néhai Dr. Iulius Bielz gyűjteményében Nagyszebenben. A másik metszet az északi oldalról ábrázolja a kastélyt, és az óratorony nagyon jól látszik rajta. Felirata: „Le Chateau de Bonczida en Transilvanie du coté du Nord. Propriété du Comte Joseph Bánffy. Lit. par H. Engel, Wienne.“ A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka, Budapest. Az idézett kaputorony Martin van Meytens Bánffy Dénes főlovászmesterről készült egész alakos portréján látszik: Bíró idézett tanulmányának illusztrációi között. A kaputorony leírása Bonchida 1736-os konskripciójában: B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. B. 1973. 311—12.

A bonyhai kastély: Bíró: *Kast* 82. — Kövári 235.

A csákgorbói kastély: Hottner Ferdinánd 1867. november 11-én keltezett terve br. Jósika Lajos csákgorbói kastélya kitoldásáról. AkLvt. Terv- és rajzgyűjtemény.

A marosújvári kastély: Kövári 226—227. — Orbán V. 108. — Bíró: *Kast* 66, 82. — Orbán Balázs: *Székelyföld képekben*. (A bevezető tanulmányt írta, a fényképeket másolta Erdélyi Lajos. Sütő András előszavával.) B. 1971. 40. kép.

Az uradalom megvételéről kötött szerződés dátuma: 1854. december 16. „A f.m. újvári Jóságnak Gróf Mikó Imre úr Ő Ex[cellenciá]ja által megvásárolását tárgyazó levelekről Regestrum. 1. szám.“ Mikó—Rhédei lvt. — Kövári téved, amikor azt állítja, hogy 1856-ban kerül Mikóhoz a birtok. Az építési megegyezések az idézett levéltárban *A marosújvári ura-*

dalom iratai címet viselő fasciculumban található. A szerződést 1856. február 9-én kötötték meg 9954 forint értékben. Az összeg az építés folyamán 15 992 forintra nőtt. Ebből 1858. december 3-ig Kagerbauer megkapott 15 000 forintot. A munka 1862-re készült el. A végelszámolást április 30-án készítették el, s május 7-én ki is fizették a mestert. Az elvégzett munkáról és az időközben felmerült nézeteltérésekről tájékoztat Kagerbauer Antal Kolozsváron 1871. március 16-án kelt részletes kimutatása a tervezői munkáért járó összegekről, valamint Tóth Zsigmond 1871. május 9-én kelt válasza Kagerbauer 1871. január 29-én, március 16-án, valamint április 2-án kelt megjegyzéseire (uo.).

Öntöttvas mellvédek: Kagerbauer Antal 1870. szeptember 11-én Kolozsváron írott levele Mikó Imréhez, valamint Debreczeni Balázs 1870. szeptember 27-én kelt költségvetése az öntöttvas rácsokról. 1871. március 16-án aláírt részletes kimutatása Kagerbauernek arról, hogy milyen munkáját nem fizették ki; a kastély balkonjairól szóló fejezet (uo.).

Belső dekoráció: Mikó Imre 1871. június 23-án Kolozsváron kelt utasítása a Marosútváron folyó munkálatokhoz, valamint Brandspiegel Gábor kolozsvári (szoba?) festő 1871. július 19-én Marosútváron kelt szerződése. Mikó—Rhédei lvt. Limbus.

A bejárat feletti emléktábla szövege: E LAKOT RÉGI VAR ROMJAIBÓL ÉPÍTTETTE ZABOLAI GR. MIKES ISTVÁN 1742. ISMÉT ROMMÁ LETT 1848. ÚJRA ÉPÍTTETTE HÍDVÉGI GR. MIKÓ IMRE 1856.

A marosútvári kastély építésénél sok mestert foglalkoztattak, mindig azt, aki a legkevesebbet kért munkájáért. 1866—67 között a kastély melléképületeinek felépítésére kérnek árajánlatokat. A legdrágább vállalkozó Kagerbauer, majd Hottner Ferdinánd (1866. november 17.), Reschner Dániel (1866. november 24.), Schubert Péter (1867. június 11.) és Nagy István (1866. december 18.) következnek, mind kolozsvári mesterek. A megbízást természetesen a legkevesebbet kérő Nagy Istvánnak adják, s vele a szerződést 1868. július 17-én meg is kötik. 1867. július 4-én Schubert Péterrel a meglévő melléképületek, a régi bástya és a terasz renoválására szerződnek. Az 1870—73-as évek között Debreczeni Balázs építőmester dolgozik a kastélyon (az erkélyek mellvédjeinek felrakása), a virágházon, a kertészlakon és a kapu felállításán. Az erre vonatkozó szerződések, költségvetések és nyugták dátuma: 1870. szeptember 27, 1871. január 18, 1871. március 20, 1872. február 21, valamint 1871—73. évi munkáinak kimutatása. 1871. november 4-én Fekete János, Kirner György és Bálint János kőművesek, 1874. április 28-án Majer György kőműves szerződnek a kastélyon való javításokra.

1867. július 3-án Győri Zsigmond kőfaragót fogadják meg az egyszerűbb munkák elvégzésére, aki még 1871-ben is ott dolgozik. 1867. június 4-én Ats Ferenc marosútvári asztalos, 1867. október 31-én Csíkos Antal pléhes szerződik a melléképületek munkáira. 1868. december 8-án kelt Unyiátintzki Sándor asztalos számlája zsalukról és ajtókról; az istállók fedél-
székére Mutsi Sámuel kolozsvári ács szerződik 1868. július 5-én.

1870. június 27-én vállalja fel Mezei János drági asztalos a kastély minden asztalosmunkáját, Vas Mihály és Nyilas János ácsok az istálló berendezését (szerződés: 1870. szeptember 11.) és a konyhaudvar palánkkertjét (szerződés: 1870. augusztus 23.) készítik. Májer József és Gabos György alsóútvári ácsok pedig ólakat, ketreceket csinálnak (szerződés: 1870. július 24.), Kozma Mózes marosútvári ács szintén egyszerűbb munkákra köt szerződéseket (1871. január 9. és 20., valamint február 9. és 21.).

Az emeleti helyiségeket Fischer György festi ki (szerződés: 1870. szeptember 1.), 1871. november 3-án pedig Visky Imre lakkozó állít össze költségkimutatást az ajtók, ablakok, vasrácsok, valamint a balkonok kőoszlopainak, balusztereinek és párkányainak olajozásáról.

A kastély vaskapuját Knauer József lakatos készíti 1871-től (számla: 1873. június 7.), felállításáért Villa Péternek fizetnek (nyugta: 1873. június 9.). A melléképületek lakatosmunkáján Baksi József dolgozik (szerződés: 1871. július 19.), Vernes János pedig zárat javít (szerződés: 1874. április 30.). A kiegészítő asztalosmunkákat Micza József asztalos végzi (költségvetés: 1871. április 26.; számla: 1874. június 25.). A kárpitosmunkáról Tauffer Ede nyújt be számlát 1871. június 21-én, valamint augusztus 15-én. Az idézett adatok a Mikó—Rhédei lvt. rendezetlen anyagában található.

Kagerbauer technikai jellegű tevékenysége: Marosútváron vízvezeték-szerelés és a sómalmok felújítása. Ez utóbbiaknak tervei és a mappák egy része elveszett, de a kincstárral való tárgyalások gazdag iratanyaga, valamint egy rajzokat tartalmazó szép színes mappa megmaradt a Mikó—Rhédei lvt.-ban. Lásd még az 1871. március 16-án kelt kimutatást. — Cigánypataki hid: ProtOecPolit 1846. 746. — A házai mellett lévő Malomárok energiájának felhasználása: TJKv 1854. január 25-én tartott gyűlés 34. pont, valamint TJKv 1869. Nr. 162. — Útépítés: TJKv 1863. Nr. 290.

A románszilvási épületek renoválása: Mikó—Rhédei lvt. „Hídvégi nagyméltóságú gróf Mikó Imre úr ő Ex[cellenciája] O-szilvási s hozzá tartozó részjóságait tárgyazó irományokról készült regestrum.” Nr. 33.

Abrudbányai református templom. FőkonzLvt Nr. 1859/493; 1860/44; 1860/124. Kagerbauernek évekig tartó vitája volt az abrudbányai egyházzal, amiért kiszállásait és terveit nem fizették meg.

Marosújvári református templom: FőkonzLvt Nr. 1865/498.

Miske Ferenc *szentmihályi* kastélya és lánya sírkápolnája: Orbán V. 156. — A kriptá oromzatában lévő emléktábla: *Mindenható Úristen Sz. Nevének Dicsőítésére emeltetett 1863 évben*. A kriptá befalazott ajtaján lévő márvány emléktábla adataiból derül ki, hogy Miske Angelika 1861-ben halt meg.

Mákói református templom: Névk. 1872. 27. — Levéltári adatok: GyűjtőLvt. Kolozs-Kalotai esperesi lvt. Mákó: Nr. XXIX/67; XXIX/68; XXIX/69; XXIX/70.

Kolozsvári református papi lak: *Erdélyi Magyar Református Naptár 1940*.

Kagerbauer romantikus síremlékei; Hunfalvy, *i.m.* III. — Bíró: *Bonchida* 151. lap, 153. jegyzet.

Mikó-kriptá: Kagerbauer Antal 1871. március 16-án írt felelete Tóth Zsigmond 1871. január 29-én kelt levelére. Tóth Zsigmond 1871. május 9-én szerkesztett válasza Kagerbauer 1871. március 16-án és április 2-án kelt irományaira. Mikó—Rhédei lvt. A *Marosújvári uradalom iratai* címet viselő fasciculus. Az épület 1865-re készül el, a kerítése a következő évben. A környék fásításának terve az idézett levéltár rendezetlen anyagában.

A kriptában lévő szarkofág szerződés-tervezetének dátuma: Prága, 1853. február 6. Mikó kívánságait a szobrászhoz a Prágában állomásozó Petrichevich-Horváth János közvetíti, aki a megrendelőt rajzos levelekkel informálja a szarkofág készüléséről. A témát érintő levelei 1853. február 6., március 25., szeptember 6. és november 18. keltezésűek. KvEK. Kézirattár, Mikó Imre levelezése.

Hottner Ferdinánd terve Veress Ferenc fényképész házához: KvLvt Nr. 1869/3070.

Romantikus kriptatervek: AkLvt. Terv- és rajzgyűjtemény.

Színház: Jakab Elek szerint építését 1803. szeptember 27-én kezdték el, 1806. május 2-ig alapját jó darabon kihozták a földből (Jakab: *Tört* III. 782, 1017.). A város előtt azonban a színházépítés ügye csak 1806-ban merül fel. ProtOecPolit 1806. 381—386. Az átalakítás ügye: Tjvk 1842. 186—187., valamint 1865. július 8-i gyűlés, 155. pont és július 15-i gyűlés, 158. pont. Régi fényképei: Balogh 112. kép. — Janovics Jenő: *A Farkas utcai színház*. Bp. 1941. 42, 43, 44. kép.

A *múzeum* épülete: Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére. 1859—1909*. (Szerk. Erdélyi Pál.) Kolozsvár, 1909—1942. 26, 40, 326. — Hunfalvy, *i.m.* III.

Kagerbauer tervei: EMELvt Fasc. I., valamint az Egyesület 1861. március 26-án tartott gyűléséről készült jegyzőkönyv 63. pontja. A költségvetést az 1861. április 3-i gyűlés tárgyalta meg (69. pont). A Kagerbauerrel való szerződés szövege: 1861. április 18-i gyűlés, 74. pont. A szerződés megkötése: 1861. június 5-i gyűlés, 89. pont. Az Ybl tervének említése: 1860. április 4-i gyűlés, 80. pont. — Az átalakítások megkezdése előtti szükségrenoválás: Mikó—Rhédei lvt. Limbus. Az Egyesület 1860. augusztus 1-i gyűlésének jegyzőkönyve. Az ácsmunka költségvetése: 1859. december 5.

Az építkezés menetére lásd az Egyesület gyűléseinek jegyzőkönyveit: 1861. szeptember 4-i gyűlés, 118. pont; 1862. október 23-i gyűlés, 140. pont, valamint az 1862. november 14-én kelt felülvizsgálati jegyzőkönyv és Kagerbauernek ugyanebből az évből való két kérvénye, amelyekben végzett munkája bérét kéri; 1863. január 7-i gyűlés, 13. pont; január 20-i gyűlés, 18. pont; március 4-i gyűlés, 46. pont; augusztus 5-i gyűlés, 136, 140. pont, valamint az 1863. január 14-én kelt felülvizsgálati jegyzőkönyv; az 1864. február 15-i gyűlésen elhangzott hivatalos titkári jelentés; július 6-i gyűlés, 84. pont; december 7-i gyűlés, 178. pont, valamint Kagerbauer 1864. június 26-án kelt költségszámítása a virágházhoz; 1865. augusztus 16-i gyűlés, 190. pont.

Hottner Ferdinánd múzeumterve: AkLvt. Terv- és rajzgyűjtemény.

Kagerbauer közreműködése a város falainak és bástyáinak lebontásánál: ProtOecPolit 1838. 660; 1840. 232; 1841. 57, 217—218, 702; 1844. 817, 951; 1845. 968. — Tjvk 1850.44.

Szomorújelentése: AkLvt Gyászjelentések, Nr. 29 221. Tordán temetik el a családi sírboltba apja mellé. Sírkövére születési dátuma és halála éve is hibásan van felírva 1813-nak, illetve 1873-nak.

Kagerbauer Antal 1858-ban írt munkája Kolozsvár urbanizációs gondjainak megoldására: *Kolozsvár városa vizerejét, vízvezetését, kövezetét kánálisátioját s a többit RENDEZŐ TERVE Kagerbauer Antal építőmester és választott esküdt polgárnak*. Kolozsvártt, a rom. kath. Lyceum betűivel. — A városi tanács, átlátva a tervezet fontosságát, hogy az „minél nagyobb nyilvánosságra jusson”, saját költségén nyomtatta ki (Tjvk 1859. március 30. 70. pont.). —

Mikor elhatározták a város kikövezését, Kagerbauer munkáját tekintették vezérfonálnak (TJkv 1859. október 6.). — A tervezet méltatása a Kagerbauer halálakor írt nekrolóiban: Magyar Polgár 1872. október 8. Hírharang rovat. A tervezet szövege a következő:

Tekintetes Tanács
és polgári választott esk. Közönség!

Építési pályámon több ízben volt alkalmam tapasztalni azt, hogy ahol a tehetség hiánya vagy a vállalat nagyszerűsége valami átalakítás egyszerű létesítését nem engedi, hanem csak részletekbeni javításokat, igazításokat tesz lehetővé: ott mulhatatlanul előre megállított és kellőleg megbírált terv szerint kell a munkához kezdeni; különben későn fogjuk észrevenni azt, hogy amit tettünk, csak pillanatra kisegítő eszköz, de nem gyökeres javítás volt, és a lényeges igazítást ha éppen lehetetlenné nem is tette, de nagyban akadályozza, és így ahelyett, hogy általa költséget kíméltünk volna, éppen kiadásainkat szaporítottuk és feltett célunktól magunkat hátrataszítottuk.

Ha már egy magányos emberre nézt is ily szükséges előre megállított s lehetőségig készletezett terv szerint kezdeni munkájához, mennyivel elkerülhetlenebb ez egy morális testületre, egy városra nézt, amelynek intézkedéseiben, úgyszintén építkezéseiben századokra kell előre néznie, amelynek a közvagyonot lelkiösmeretesen és eszélyesen kezelni nemcsak szoros, hanem szent kötelessége is.

Városunk egy új korszaknak áll küszöbén, ez új korszakot megkezdették az építésre vonatkozó cs. kir. rendszabályok, megkezdették mindazon rendeletek, melyek fensőbb helyről a város csinosítását és rendezését illetőleg eddigelé keletkeztek. Nekünk többé a régi mellett maradnunk nem lehet, hanem kitelhetőleg mindent el kell követnünk, ami által városunk jövőjét biztosíthatjuk. Midőn tehát városunk csinosítására, tisztaságára s következőleg egészségességire és lakossai kényelmére teszünk valamit, legközelebről magunkért teszünk, saját érdekünkben munkálódunk. Midőn azon előnyöket, melyeket városunk fekvése, helyzete önként nyújt, célszerűleg felhasználni igyekezünk, evvel azt bizonyítjuk, hogy mi a jótékony természet adományával mint okos emberek élni tudunk. Több rendbeli nagyszerű javítások állanak pedig e nemes városi közönség előtt, mondhatni ez időszak városunk jövőjére nézt eldöntő, mert hatalmunkban áll a jelentkező alkalmakat okosan felhasználva városunkat egy virágzó várossá átváltoztatni, vagy azokat elhanyagolva, előre nem haladva, hátra maradni és maradékaink méltó kárhuztatásának magunkat kitenni.

Ugyanis ha most okvetlenül kelletik tenni valamit, és e nemes városi közönség költségkímélés vagy más ürügy alatt csak szorossan elmulaszthatatlanra szorítkozik, részint lehetetlenné teszi, részint megnehezíti mindazon javításokat, melyeket most egyszerre meg lehetne kezdeni, apránként kivihető lenne, városunkat általuk olyanná alakítani, hogy a mívelt Európa többi városai mellett pirulnia ne kelljen.

E meggyőződés vezetett engem arra, hogy csekély tehetségem és belátásom szerint egy tervet készítsek, amely az anyagát, vízvezetést, malmok rendezését, a városnak Szamos-vízzeli ellátását, kövezetét és járdákat, kánálisatiót, mosóházakat, a Szamos vizén rendezendő itató- és merítőhelyeket és csakugyan a Szamos vize által kifejehető 300 lóerőnek gyári üzletre leendő kioszthatását tárgyalja.

Az ide mellékelt tervet és annak részenkénti kivételére vonatkozó javaslatomat azon hiszemben vagyok bátor a Tekintetes Tanács és polgári választott Közönség elibe terjeszteni, hogy azt mint városunk jelen és jövő jóllétét szíven hordó testület komoly vizsgálat és tanácskozás tárgyává teszi, és bizonyára mindent el fog követni, hogy városunk a kor igényeinek megfelelőleg rendeztetvén, azáltal annak nagyobb felvirágzása eszközöltessék.

Midőn e tervemet a Tekintetes Tanács és polgári választott Közönség figyelmébe ajánlanám, egyszersmind bátor vagyok azt megjegyezni, hogy annak netán homályosabb részeire nézt bármikor megkérdesztem: felvilágosítással szolgálni, úgyszintén a felmerülhető ellenvetésekre megfelelni kedves kötelességemnek fogom ösmerni.

Mély tisztelettel maradok a Tekintetes Tanácsnak és polgári vál[asztott] Közönségnek
Kolozsvártt, december 14-én, 1858

alázatos szolgálja
KAGERBAUER ANTAL
építőmester és választott esküdt polgár

Évek óta kísérek figyelemmel — Kolozsvár városát közelebről érdeklő — több oly tárgyat, amelyek azonkívül, hogy kellemetlenek és alkalmatlanok, még nagyban károsok is. E tárgyakra részint a városi közpénztár, részint egyes polgárok meglehetősen összegeket költenek, anélkül azonban, hogy azáltal csak tőrhetőleg is lenne a dolgon segítve, és miután e költsé-

geket és károkat már évek óta nemcsak hogy figyelemmel kísérem, hanem számítgatom is, arra a meggyőződésre jöttem, hogy mindezen bajokat jelenleg a reájok fordítottnál az igaz több költséggel, de nemcsak gyökeresen lehetne orvosolni, hanem egyszersmind városunknak oly kényelmeket és előnyöket lehetne megszerezni, amikre annak kedvező fekvése kitűnőleg alkalmassá teszi, és amelyeket a civilisatio jelen igényei szerint minden várostól méltán megkívánhatni.

Mint e város egyik polgára, annak javát és előhaladását mindég szívémen hordoztam, és csakis e buzdított arra, hogy azon hátrányok elhárítása és eme kényelmek és előnyök megszerzése végett ez igénytelen javaslattal lépjek fel; indítványom és illetőleg tervem — amint később kitűnik — nemcsak pusztá gondolomra, hanem csalhatatlan számításra van alapítva.

Legelőbb is az érintett hátrányokat sorolom elő, amiket követni fog azoknak elhárítását magában foglalt javaslatom.

Ily hátránya e városnak:

Először a k[olozs]monostori anyagát. Ehhez ugyan a k[olozs]monostori uradalom ad mindennemű fa- és más anyagokat, maga vecturáztatja és a gát megkötését saját munkásaival hajtja végre; de a nevezett uradalommal kötött ideiglenes írásbeli szerződvény értelménél fogva e gátnak kötésire és fenntartására városunk is tartozik a következő segélyekkel:

- a) a zsemlés céh háromkövű malma után naponként 5 napszámossal;
- b) a város két malma után (12 kő) 16 napszámossal;
- c) a tímárcéh a két csertörő malma után 3 napszámossal naponként concurrálni.

Ezeket kívül a három lisztelőmalomból három taligás szekér tartozik a megkötött gátra nyomtatni való földet és követ hordani.

Mikor ez anyagát a mostani helyére kötötték, akkor még a Szamos a völgy déli hegy-sora alatt folyt, és a gát állása ha nem is jó, de meglehetősen volt; mióta pedig az a Szamos völgyének éppen átellenben lévő oldalára, az úgynevezett „Kányamál“ alá költözött, azóta az anyagát fekvése a lehető legrosszabb lett. Éspedig részint a Szamosnak igen nagy kanyarodása, részint pedig amiatt, hogy a víz partja a gát felett 350 öl hosszúságban alig 2' magas; ennél fogva tehát egy vagy két áradás e folyó medrit az anyagáton jóval feljebb, a Kányamál alól egészen a völgy északi oldalára (ahol jelenleg a k[olozs]monostori téglavető van) fogja átváltoztatni, éspedig hogy ez minél előbb bizonyosan be fog következni, mutatja az, hogy az ezelőtti vízáradások alkalmával valósággal mosott is magának e víz az említett irányban két árokat.

A Szamos fennebb említett elköltözésének lehetségességét és előbb-hátrább szükségképpen bekövetkezését világosan mutatja az a körülmény is, amely szerint a vízvezetés feneke jelenben, minthogy egy bizonyos helyt egy résztes kősziklán foly el, ahol magát le nem mélyítheti, és más helyeken is sokkal magasabbra tölt, mint a Szamos által vízáradás alkalmával mosott ama vakmedrek.

Én 1828 óta emlékezem az anyagát állására, de nemcsak én, hanem emlékeznek erre többen, akik igazolhatják állításaimat; regebben e vízvezetés medrében az anyagáttól elkezdve egész a zsemlések malmáig, ferdésre és úszásra sok helyen alkalmas mélységű víz volt, ma azonban sehohol sincs — igen, mert akkor megvolt az úgynevezett „Bánfi-zúgó“ és a k[olozs]monostori malmok felett a „kiszúgó“, e zúgóknak pedig lényeges hasznok abban állott, hogy rajtuk a zátonyt (kavicsos durva porondot) koronként lebocsátották, és így a vízvezetés medrit a víz által takarították; ez a kezelés az anyagáttól a Bánfi-zúgóig a 850 öl hosszú vízvezetést kellő mélységben tartotta; azonban 1846-ban a kiszúgót gáttal befönték, 1850-ben hasonlóképpen bántak a Bánfi-zúgóval is, miután ti. a vízár magát a zúgót és avval együtt egy darab partot is elvitt. E két zúgó elrontása után a vízvezetés nem takaríthatván medrét, annak természetesen telnie kellett; hogy pedig a malmok mindamelllett is elegendő vizet kaphassanak, az anyagátot emelték magasabbra. E gátelésnek pedig a lett a következménye, hogy a gát kelletinél több vizet fogván fel, és e szerint a víz 1855-ben a gáttól a papiros-malom felé kirtván, 97 öl hosszú partot elvitt, ezenkívül még a 850 öl hosszú vízvezetést az anyagáttól, a monostori malmokig, 1950 öl hosszú a monostori malmoktól Kolozsváron keresztül a minoriták malmáig annyira eltöltötte zátonnyal, hogy azt előbbi kellő mélységire visszaállítani többé nem víz által, hanem csak kézi munkával lehet eszközölni.

Ilyen jelenleg az anyagát állása, és ha ez anyagátot továbbra is ez állásban akarják fenntartani, a 40 öl hosszú közös gát conservatióján kívül, a k[olozs]monostori uradalomnak egyedül mintegy 450 öl hosszú partot kell erősítenie, éspedig 97 öl hosszú oldalgátot az anyagát és papirosmalom között, 53 ölnyi oldalgátot pedig a Bánfi-zúgó helyén. De ez így habár költséges, mégsem állandó, és sem Monostornak, sem Kolozsvárnak nem ad elegendő biztositókat, mert a gátfenék egy haránt kőszikla, ebbe tehát cöveket verni, avagy a vizet eldugni lehetetlen, hacsak a vízmeder fenekét be nem öntik b e t o n n a l, ami rendkívüli drágasága

miat: kivihetetlen. Ha pedig az anyagátot éjszak felé az újonnan ásandó Szamos medrbe teszik, akkor az anyagának már egyszer újból keld épülnie, és hogy a mostani gátnak rossz helyén a víz elvezetésével baj továbbra is ne legyen, ha szintén a papirosmalomnál 3' esést elhagynak is, mégis kell a malmoknak hozandó víznek egy 480 öl hosszú, a mostani anya- és oldal-gátról leesett víz által elmosott és megszagotott helyen, agyagos földből egészen új medret építeni és döngölni, mégpedig úgy, hogy azt a zátonyt és porondot, amely már a Szamos fenekén lerakódott, kiássak, hogy így a vizet tartó agyagos föld ugyan e zátony alatti agyagos földdel egybeköthesse magát, mert ha zátonyra döngölik vagy építik az új medret, a porond közölt a víz magát mégis ki fogja fúrni; de még e sem lesz célszerű, mert még fennebb van a Szamossal baj.

De lássuk meg számolatilag: hogy mennyibe kerül ez anyagát conservatiója évenként a városi közpénztárnak és a malmok hasznobérlőinek az 1841-ben kötött ideiglenes szerződés szerint:

	részletesen		összesen	
	f.	k.	f.	k.
1) A malom-hasznobérlők évenként egyre-másra elköltének (erről tudnak Hutter és Biásini urak bizonyítani)	500			
2) A városi közpénztár egyre-másra évenként.	250			
1) A kötlével értelmében a közpénztár és malombérlők által az anyagát fenntartására tett évenkénti kiadások összege...			750	
3) Hogyha a nagygát alá vagy melléje egy új zsilipet építenének, amelyre a város magát a vízerőnek használata szerinti arányban ajánlotta, sőt kötelezte is, az ezen vízerőt használó 36 malomkerekekből (ide értve a papirosmalomét is) esnék a városra egyharmad. Gondolatom és számításom szerint egy ilyen zúgó belékerülne 6000 ft-ba, ebből a városra eső rész lenne 2000 ft, tehát e tőkének 6/100 kamatja tenne egy évre...	120			
4) E zúgónak egyharmada részbeni fenntartását és romlását tegyük csak évenként.	200			
5) Ha egy órház épülne, amire a város magát ajánlotta is — az arra fordított költségnek egyharmada teszen 200 ft-ot ennek évi 6-os kamatja.	12			
6) a ház conservatiója, továbbá az ór és gátmester évi fizetése tegyen csak.	90			
II) Az anyagát további fenntartására az ajánlatok következtében a városi közpénztárra nehezülő költségek összege.			422	
Eszerint tehát a nem célszerű és nem állandó anyagát conservatiójára évenként 1172 p[en]gő forint, azaz 22 800 ft-nak 5-ös kamatja kívántatik, s mivel e költség dacára sem érődik el a cél — méltán nevezhetem azt városunkra nézve nagy hátránnak.				

De ilyen hátrány városunkra nézt:

Másodszor: a nem célszerűleg kezelt vízvezetés. Hogy mily nagy jótétemény akármelyik városra általán, különösen pedig városunkra nézt a vízvezetés, azt szükségtelen felhozni. Azonkívül, hogy a város minden malmai az úgynevezett „Kis-Szamosra” vannak építve, bizonyítja még azon körülmény is, hogy a Kis-Szamosra rúgó telkek becsesebbek és ennél fogva drágább áron is kelnek el, mint a különben emezekkel egyenlő helyzetű és nagyságú, de vízre nem rúgó telkek.

Hogy pedig egy ilyen vízvezetés javadalom legyen, annak kezelésében mindenkifelett arra kell vigyázni, hogy a víz szomszédságának csak előnyeit érezzék, de kárait ne ismerjék az illetők. Értem alatta, hogy a vízvezetés úgy legyen kezelve, hogy a vízre rúgó telkekre bekövetkező fagyás alkalmával a víz ki ne törjön, e pedig csakis a vízmeder fenekének kellő mélységbeni tartása által eszközölhető.

Lássuk meg már, miként van e cél elérve vagy megközelítve a mi Kis-Szamosunkkal:

Azt mindenki tudhatja, hogy a Kis-Szamos árka mindenütt oly csekély, hogy a víz középmedységét nem tehetjük 1¹/₂ súnál nagyobbba. Ebből következik azután:

a) hogy télen át rendszerint fenéig szokott befagyni, és hogy a ráépített malmoknak bármi kevés hasznát vehessék, j e g e l t e n i kell.

Ez a j e g e l é s e z e l ő t t a f e r t á l y e r e j é n m e n t v é g h e z (azaz a kirendelt polgárok

vagy cselédjeik, vagy pénzeri fogadott napszámosaikkal jegeltettek), a múlt évben pedig a városi közpénztár költségén történt, és került 600 p[en]gő [forin]tba;

b) amiatt, hogy a Kis-Szamos télen át fenéig fagy, mind a jegelés alkalmával, mind pedig tavasszal, jégmenéskor, a part mentében lévő utcák és a birtokosok telkei, gyümölcsös- és veteményeskertjei folytonosan víz alatt és ebből származó jég alatt állanak.

Azonban nehogy azt gondolják, mintha e hátrányok csak a közelebbi múlt kemény tél alatt fordultak volna elő kivételesen, mert ezek a vízvezetés jelen állásában jövőre nemhogy kimaradnának, de sőt mindinkább nagyobbodni fognak.

Ugyanis 16 éve, hogy a sétatér utcai telkemet bírom, és többszöri pontos méréseim és jegyzéseim után mint egész bizonyosságot állítom, hogy a Kis-Szamos feneke ez idő alatt két lábot emelkedett; mindenki emlékezhetik rá, hogy a most bontani kezdett puszkaporos bástyánál lévő híd alatt a víz régebben olyan mély volt, hogy benne a ló is úszott — amiért is rendszeren lóferesztőnek szoktak volt használni, igen, de jelenleg éppen e híd alatt csak egy és fél láb mély a víz, a zsemlesek malmán felyül pedig egész a monostori határig a víz rendszerint színben van a parttal úgyannira, hogy ha a partot fel nem emelik, által fog szakadni a faberekbe.

Mindezekből eléggé világos a Kis-Szamos medrének évenkénti telése, és pedig oly nagy mértékben, hogy biztos számítás nyomán állíthatom, hogy ilyen körülmények közt 4 vagy legfeljebb 6 év alatt a Kis-Szamos több ízben és több helyen fog a mellette lévő utcákra, egyesek telkeire és kertjeibe kirontani, mint jelenben, annyira, hogy e vízvezetés által okozott károk¹ annak javadalmait jóval felyül fogják haladni, és a Kis-Szamos árkanak újból takarítását, bármi tetemes költségbe kerüljön is, elkerülhetetlenné fogják tenni. Különben az ily célszerűtlen vízvezetés miatti károkat nehezen fogják a birtokosok tovább is tűrni, annyival inkább, mivel jogosan felléphetnek és kárpótlást követelhetnek.

Számítsuk fel már e vízvezetés célszerűtlen kezelése által mind jelenben okozott évenkénti költségeket, mind pedig ezután minden bizonytal okozandó tetemes kiadásokat.

A) A célszerűtlen vízvezetés miatti évi költségek jelenben:

	részletesen		összesen	
	f.	k.	f.	k.
7) Az évenkénti jegelést tegyük.	600			
8) A zúgokban, zsilipekben és partokban ezáltal okozott károkat és romlásokat.	250			
9) Az egyesek telkeiben, kertjeiben (mennyiben azoknak gyümölcsfái, oltványai a feltolult jég által kipusztultak és pusztulnak. Emlékezzenek vissza, hogy a Szamos mentén levő kertekben minő szép gyümölcsfák voltak, és már nincsenek, példa csak a Tauffer Ferenc kertje. Úgyszintén sokaknak pincéiben a víz felnyomulása miatt a télire begyűjtött élelmicikkek elpusztulnak) felteszek csak	400			
III) Tehát a károsan kezelt vízvezetésből a városi közpénztárra és egyesek zsebjeire jelenben jelenben nehezedeő évenkénti költségek összege.			1250	
10) Számítsuk fel továbbá azon költségeket, amelyeket a városi közpénztár teszen évenként a két malom házainak vagy a malom épületeinek és zsilipjeinek fenntartására, például a kis malom megindult 1835-ben, azóta tudtomra annak zsilipjeit egészen újból deszkázták, teszen pedig ez a deszkázat 152 □ ölet 2" vastag deszkákkal, szeggel és munkával ölit à 9. f. számítva.	1018			
11) Ez idő alatt a zsilipeknek új süvegfákat és más részeket raktak, ezekre felment 158 folyó öl, ⁹ / ₁₀ " vastag tölgyfa, ennek faértéke és ácsmunkája ölit számítva.	474			
12) Egy ízben három új zúgóajtót készítettek, ezt teszem	90			
13) Felveszem, hogy húsz év alatt a malomház fedelét háromszor kijavították, egyszeri javítás az ahhoz megkívántató fedélcseréppel, mésszel és más anyagokkal együtt tett legyen 120 ft-ot, tehát.	360			
14) Most már 4 éve, hogy a zsilipeket egészen újból készítették, e került.	3600			
15) Ajtók, ablakok, padolatok és kőpadbéli romlást 20 év alatt tegyük.	1460			

	részletesen		összesen	
	f.	k.	f.	k.
16) A malomház falaiban való romlást.	900			
Tehát a kis malomra, mely 4 kövű, 20 év alatt költött a városi közpénztár.			7902	
Ebből jön egy évre a 4 kövű malomra költség.	395			
A nagy vagy 8 kövű malom romlásának költségét fel lehet tenni még egy annyira, azaz.	790			
IV) És így a két malomházra, zsilipekre és zúgókra költött a városi közpénztár évenként.			1185	
A gátnak ilyen állásából, a vízvezetésnek csak ennyi tudománnyal és ily móddali kezeléséből bekövetkezett és minden nagy víz után bekövetkezendő költségek így következnek:				
B) <i>A gát és vízvezetés miatt jövőben megteendő költségek</i>				
Hogyha a Kis-Szamos feltölt fenekét ki fogják takarítani, minthogy ki is kell takarítani, mivel minden malom a felette levő vízzel ([ha azt helyesen nem tudják kormányozni vagy használni) be szokta magát zátonyolni; tehát a zsemlésekre esnék 300 öl; a monostori határtól a zsemlések malmáig á				
5 f.		1500 f. – k.		
(ideértve a kitakarítást, elhordást és planírozást is).				
A város két malmára esik a zsemlés céh malmától a Híd kapuig 600 öl, takarítás, hordás stb. á 5 f.				
		3000 f. — k		
A plébános malmára a Híd kaputól odáig 700 öl á 5. f				
		3500 f. — k.		
A tímár céhre a plebanialis malomtól a csertörő malmokig 250 öl á 5 f.				
		1250 f. — k.		
A pater minoritákéra a csertöröktől az ök malmokig 180 öl á 5 f.				
		900 f. — k.		
Tenne tehát a Kis-Szamosnak némely helyt 2, más helyt 1 ¹ / ₂ lábra való kiásása vagy lemélyítése, a kiásott porondnak, vagy kavicsnak elhordása.				
		10150 f. — k.		
Kérdés még már az, hogy a kiásott zátonyt szabad lesz-e a magánosok kertjeibe kihányni, vagy ha ezek meg nem engednék, minő intézvények és kártérítések mellett?				
És ha e takarítást és lemélyítést meg is teszik, a nagy gátnak ilyen állásában (<i>amely már ismét vissza van emelve a régi rossz és káros 1855-i magasságára</i>) a zúgóknak ennyi és ily tudománnyal kezelése és gondozása mellett — a nagy költséggel kitakarított árkot az első nagy víz újból fel fogja tölteni annyira, hogy biztosan állíthatni, hogy középszámítással ezt az ároktakarítást minden három évben ismételni kell, akkor pedig a város két malmára				
V) az évenkénti takarítási költség lenne.			1000	
<i>Harmadszor: A városi malmok vizének célszerűtlen kezelése</i>				
A vízvezetés sekély voltán kívül nevezetes oka még a Kis-Szamos szünet nélküli lefagyásának az, hogy az illető molnárok a vizet mennyiségéhez képest igazgatni és rendben tartani egyáltalában nem tudják, vagy tán éppen nem is akarják, mert a jelenben fennálló intézkedések szerint éppen érdekekben áll a vizet rosszul vezetni. Ugyanis egyfelől ha lefagy a víz, nem ők jegelik vagy jegeltetik ki, hanem számukra a város saját költségén jegel-				

tet, tehát káruk nincs benne (pedig az igazság azt igényli, hogy aki a vizet használja, ügyeljen is reá, és ha gondatlansága vagy rosszakarata következtében a felette levő malmot felfagyasztja, jegeltesse is ki), másfelől éppen haszon háromlik rájuk, mert ha sekély a víz, az őrlendő mennyiség meggyűlvén, aki örölni akar, a rendes és törvényes vámon kívül kénytelen a molnároknak jó borraalót adni, akik a közmonda szerint: „ha vizük nincs, bort isznak“, fizetnek is nekik jó szívvvel, nem zúgolódnak érette, mert akik ilyenkor örölhetnek, azok többnyire kenyérsütők, akik az őrlés szűk volta miatt felhágtatván kenyerek árát, a molnároknak adott borraalót is bőven kinyerik. Igen természetes, hogy valakinek ezt meg is kell fizetnie, és az eszelytelen kezelés következtében kell valakinek szenvedni, és pedig itt fizet és szenved igazságellenesen az, aki a bajnak nem oka, ertem a nagyközönséget, továbbá a városi T. Tanácsot, aki is a nem örölhetés miatt a cs. kir. katoná élelmezési hivataltól mily kedvetlen irogatások, fenyegetések, sőt még katonai executióval is volt fenyegetve.

Számítsuk fel már ez eszelytelen vízkezelés által évenként okozott károkat:

a) *Tettleges kár*

17) A szűk víz miatt a molnároknak fizetett borraalót minden malomnál együtt véve naponként 5 f. — teszen 90 nap alatt. . . . .

450

18) A kenyér megdrágulása miatt felesleges kiadás 20000 embernél naponként egyre 1/3 krt számítva, teszen 90 nap alatt. . . . .

10 000

Emiatt jött be Kolozsvárra az idegen liszttel való kereskedés oly helyekről, amelyeknek tízszerre kevesebb a vízerejük, de rendezettebb, minthogy pedig a lisztkereskedés nem hoz, hanem pénzt viszen ki városunkról, ezt is a kárba számíthatni.

E számítás alapján épült és áll fenn a Zsigmond Elek gőzmalma.

19) Minthogy télen megyén leginkább a pálinkafőzés, és e célra három hónap alatt 36 000 véka örletet kénytelenek a város határán kívüli malmokban megöröletni, vegyük fel, hogy ebből minden vékára a ki- és visszavitelre esik fuvarbér 3 kr. — tesz. . . . .

1800

Ha felvonnók azon idővesztegetést, amelyet az őrlők vagy öröltetők a sok járással vagy jártatással eltöltenek, ez is tenne valamit, de minthogy mi az időt nem szoktuk számítani, tehát ezt a számításból kihagyom.

VI) Tehát akár a víznek lefagyásából, akár a rossz kezelésből, akár a gát elszakadásából, ha Kolozsvárt az őrlés folytonosan nem mehet, a lakosoknak összes kára három hónap alatt. . . . .

12250

Negyedszer. Ily kellemetlen költsége fog lenni a városi háztulajdonosoknak a cs. kir. építészeti rendszabályok 28, 29. § § értelmében rendezendő árnyékszékek, szükségsszékek miatt, amelyeknek bármintű föbb javítások, avagy részletes építések alkalmával meg kell változni, mert e tárgyra vonatkozólag, mihelyt a szomszédok meg fogják tudni azt, hogy nekik joguk van az építetőt arra kényszeríteni, hogy az árnyékszék emésztőgödrit 5'-al a határon belül vigye, azonnal a szabályokra támaszkodva nem fognak egy közös elvben megegyezni, s majd hol az egyik, hol a másik lesz kényszerült e változtatást megtéetni.

Feltéve, hogy a belvárosban lévő 565 ház árnyékszékei közül csak 300 változzék, s minden ily egyes változás kerüljön kisebb-nagyobbat egybeszámítva 300 ft-ba, e fog kerülni. . . . .

90 000

A 30-ik § értelmében szerint, amely így következik: „minden háznak, mennyiben lehet, legyen meg a maga kútja sat., továbbá

	részletesen		összesen	
	f.	k.	f.	k.
a kútból kifolyó vizet nem szabad az utcára eresztetni, hanem az vagy a szemégtödörbe (mi nálunk az emésztőt teszi), vagy pedig fedett csatornákon föld alatt vezetendő el". Tehát ebből a következik, hogy akinek csak valamirevaló háza van, kútjának is kell lenni, ily házat pedig, ahol jelenleg kút nincs, fel lehet tenni a belvárosban 150-et, ezeknek a tulajdonosait szorítsák reá, hogy építtessenek kutakat, kerüljön pedig minden kút a szivattyúval együtt 500 ft-ba, tenne öszvesen.	75000			
De még fennmarad az, hogy mind a már meglévő, mind pedig az ezután készítenő kutakból a víznek nem szabad az utcákra folyni. VII) És így az építészeti rendszabály 28, 30. § §, amelyek 30 vagy 50 év múlva majd egyik, majd a másikkra fognak applicáltatni lassanként, csak százával véve, de mégis öszvesen fognak kerülni.			165000	
Ugyan ez építészeti rendszabályok szerint a város utcáinak is rendezés alá kell kerülni és e rendezéssel kapcsolatban a kövezetnek is változnia kell. Ekkor azután a kövezet némely helyt emelkedni, más helyen pedig szállani fog, ekkor majd minden harmadik ház kapuköze vagy fennebb vagy alább fog esni, hacsak résziben is a kiegyenlített utca kövezetivei egy színbe kívánnák hozni, erre nézve is felveszem, hogy csak 180 kapuköznek kellene változnia, és felteszem, hogy egynek változtatása kerül 30 ft-ba, teszen a kiadás.	5400			
Ugyan e kiegyenlített utcakövezet miatt felteszem, hogy 40 ház udvarát fennebb kell emelni a víznek kifolyhatásáért, egy ilyen feljebb emelés és az udvar újbóli kövezése kerüljön csak egyremásra 300 forintba, tenne.	1200			
VIII) És így az építészeti rendszabályokból keletkező árnyakszékek változtatása, kutak építése, a kövezetnek rendezése és kiegészítése által, a kapuközöknek és udvaroknak feljebb emelése, hogy a víz kifolyhasson, fog 30—50 év alatt a háztulajdonosoknak kerülni.			182700	
<i>Ötödször.</i> Már most is, de csak öt év múlva a kövezet nem fog elég célszerű lenni, és járdákat kezdenek készíttetni, természetesen ezeknek szabályszerűen rendezetteknek és amennyiben csak lehet, egyeneseknek kell lenni; de mi fog történni a magányosok telkeiről es kapuközeik alól kifolyó víz csatornájával, minthogy ezek nyitva, a járdákon keresztül nem folyhatnak? Nagyon természetesen be fogják fedni deszkákkal vagy öntöttvasból készült rostélyokkal a járdák szélességén keresztül. De ez az eljárás megkívánja, hogy minden háztulajdonos tartson egy ahhoz értő tisztítót vagy jegelőt átaljában vagy napszámra is, aki azokat a befedett árkokat télen át felfedje, tisztogassa és kijegelje, ide számítva a kapuközök, csatornák és udvarok tisztítását és jegelését is. Minden háztulajdonos éven át e munkáltatásra el fog költeni ha csak 15 ft-ot is, 400 ház után teszen.	6000			
Emellett még a jövők és menőknek télen át nem fog nagy kényelmére lenni az, hogy szinte minden második vagy harmadik ház előtt a jegelőt vagy tisztítót, avagy a felfedett csatornát kerüljék, úgyszintén nyáron át sem lesz kellemes az e csatornák alól kijövő bűdösséget szagolni. Ez alkalmatlanságok felett még az is fennmarad, hogy a vízkifolyásnak a járdák szélitől az utca közepén lévő csatornaig egy kisebb ugyan, de mégis egy kissé behajlott csatornát kell kikövezni, amelybe a szekerek minden ház előtt bele fognak döccenni. Tehát minden házra a kijegelt jég és sár elhordására, 400 házat felvéve, lehet számítani à 2 f.	800			
A sárkihordás a belváros utcáiról alku szerint évenként.	454			

	részletesen		összesen	
	f.	k.	f.	k.
Az árnyékszék vagy emésztet kihordása az egyesek árnyékszékeiből belejön évenként.	3200			
A középületek emésztet kihordása belejön évenként.	250			
IX) Tehát a jegelés, a csatornák takarítása, a jégnek és sárnak elhordása, és az árnyékszékek kitarítása tesz a belvárosban évenként.			11 206	

Hatodszor. Ilyen alkalmatlanság az is, hogy a háziasszonyok midőn ruháikat kiszapultatják télen át, nincs az egész városon oly hely, ahol azokat kimoshassák. Tavasszal, nyáron és őszön át pedig igen gyakran megtörténik, hogy költséges szorgalmok után sem kapnak szép tisztán kimosott ruhákat amiatt, hogy a Szamos vize zavaros.

Hetedszer. Alkalmatlanság az is, hogy a Kis-Szamosba egész városban csak vagy két helyen lehet szekérrel behajtani, ahol tűzvész esetében vizet lehetne szekeren levő hordóba vagy más házi szükségére meríteni, úgyszintén alkalmatlan az is, hogy az egész Kis- és Nagy-Szamos mentén nincsenek célszerű merítőhelyek, amik különösen szükségesek, és pedig:

a) azért, hogy a Szamos szélein plántált fűz- és más fákat fogdosva vagy mozgatva ne bántsák, hogy azok megfogahassanak, a partokat mindenütt be ne tapossák, hogy így a part rongálása mindenkinek a vízmerítés ürügyével ne szolgáljon (így a vízmerítőket célszerű merítőhelyek által rendre lehet utasítani);

b) télen éjen át a Szamos jegén keresztül vágott vízmerítő helyek is egészen befagynak, úgyhogy reggelként a vízért menő gyermekek és nőcselédek a Szamosból vizet addig nem meríthetnek, amíg őket valamely a Szamossal szemben lakó gazda meg nem szánván, ő maga vagy cselédje azoknak merítőhelyet a jegén keresztül nem tör;

c) azért is, hogy mikor különösen a jég sík és magosra fagyott, ki lesz kerülve az, hogy a vízmerítők a vízbe ne csússzanak vagy a jegén alól folyó víz után hajolva, fővel vízbe ne eshessenek, hogy így életveszély ne történjék.

Előrebocsátván városunk többrendbéli hátrányait, és a belölők eredő kárt számokban kimutatván, következik most már sajátlagos tervem, ti. miként lehetne azokat elhárítani és még azonkívül lényeges előnyöket nyerni. Lássuk tehát:

Az *első, második és harmadik* pont alatt elősorolt hátrányok, ti. az anyagát, a vízvezetés és a malmok vízének célszerűtlen használata voltaképpen mind egy kútforrásból, ti. az anyagát fekvéséből és jogi helyzetéből származnak, ugyanazért mindezeket gyökeresen csakis akkor orvosolni, midőn amaz rendbe jön. Mivel azonban ha a város e részben tettelesen fellépne, a közbirtokosok részről könnyen oly akadályok léphetnének életbe, amelyek az egésznek kivételét ha nem is örökre semmisítenék meg, de legalább hosszú időre hátravetnék; e tárgyra vonatkozólag tehát az én javaslatom a lenne: elégedjünk meg most avval, hogy e tárgyakkal részletesen megösmékedtünk, elégedjünk meg tovább avval, hogy a k[olozs]monostori uradalomnak megmutathatjuk a térképet, amelyből elég világosan kitűnik az, hogy mily csekély figyelmet és gondot fordított tulajdon határán a Szamos melletti legjobb gyümölcsöseire, berkeire, szántóira és kaszálóira, úgyszintén a határán átfolyó Kis- és Nagy-Szamos medreire. Tegyük meg minden intézkedéseket és előmunkálatokat arra, hogy annak idejében a közös bajokon segíthessünk (ami nézetem szerint messze nem lehet), vagy pedig ez elvet kifejtve és alkalmazva, teljesítse egy bizonyos ideig a város a k[olozs]monostori anyagátot illető mindazon tartozásait, amelyekre ideiglenes írásbeli szerződésénél fogva magát kötelezte, hagyja meg a víz eddigi mód szerinti használatában mindazon egyéneket és testületeket, akiknek régibb gyakorlat szerint ahhoz joguk volt, szóval maradjon e részben minden a régi mellett!

De az anyagát bizonytalan voltát így ismerve, tegyen meg a város mindent, ami által magát az előbb hátrább bekövetkezendő eventualitások ellen biztosíthatja és vízereje rendezését lehetővé teheti, azaz készíttessen a nemes város a maga birtokán e célra kedvező helyen egy anyagátot; hogy pedig e gát ne teher, hanem valóságos jótétemény legyen, mind a városi közpénztárnak, mind az egyes polgároknak mondja ki a város azt az elvet, hogy aki e gát által rendezendő vízerőt bármintemű géphajtásra használja, az az általa felhasz-

nálандó vízerő arányához képest e gátkészítésre a városi közpénztárból előlegezett költség törlesztésére és e gát fenntartására évenként bért fizetni köteles legyen.

Nagyon is hihető, hogy a város e határozatát a magas kormány mint helyest és igazságot meg fogja erősíteni, valamint az is hihető, hogy az ily tárgyokra vonatkozó és később kijöhető kormányi rendeletek nem fogják városunkat készületlenül találni.

E határozat nagyon fontos és nevezetes városunkra nézve, mert amíg egyrészlől közelebbi jövőjét biztosítja, más részlől jövődöbeli felvirágozásának veti meg alapját.

Ugyanis, amint az előbb megfejttem, a k[olozs]monostori anyagát rossz fekvésénél fogva kevés, hogy ne mondjam éppen semmi biztosítékot sem nyújt, mivel ennek létele csak a legközelebbi árvízigt tart, minthogy az első nagy árvíz kérdésen kívül vagy elszakasztja, vagy fejlürlől megkerüli, ekkor osztán nagy kérdés, váljon lesz-e kedve a k[olozs]monostori uradalomnak vagy 30 000 ezüstforintot költeni, vagy pedig nagyobb hajlama lesz magával a gáttal felhagyni? Aminthogy a közelebbi években is ilyenszerű nyilatkozataival csaknem kényszerítette is városunkat egy új gát építésire és fenntartására concurrálni; s ha, ami hihető, az uradalomnak ily költséghez kedve nem lenne, és emiatt alkudozások, avagy perlekedések fejlődnének ki, a város minden malmi szárazon maradván, a közpénztárnak nagyszerű fogyatkozása, e városi lakosságnak pedig az örlés hiánya miatt szüksége következnék be, hacsak magának a városnak nem lenne kedve e 30 000 ft-ot egy, a maga birtokán kívüli, rossz fekvésű közös gátra kiadni.

Ha ellenben az általam tervezett és ajánlott gát megkésztetnék, mind e kellemetlenség és károsodás ki volna kerülve nemcsak, hanem a vízvezetés és malmok helyes kezelhetésének is meg volna az alapja vetve. Egyszersmind biztosítaná ez, véleményem szerint, városunk későbbi jövőjét is. Mert Kolozsvárnak jövője nézetem szerint a *gyári üzlet*; hogy pedig egy gyáros városnál mily fontos a célszerűleg rendezett vízerő, mint amely minden más mozgató erőknél a legjutányosabb, azt, úgy hiszem, nincs miért hosszasabban fejtegetni. Kolozsvárit jelenleg annyi malomkő van, hogy ezek jelen állapotukban és egy kissé rendezettebb vízkezeléssel nemcsak e város lakosságát, hanem még a közelebbi környéket s elgyözi örlettel; ha pedig a vízerő rendeződik és a malmokat célszerűleg kiigazítják, ötannyit képesek lesznek örölni, mint most. Ekkor tehát nagyobb lesz az örlőerő, mint az örlendő mennyiség, és e felesleges vízmennyiséget célszerűen fel lehet használni oly előnyök megnyerésére, amelyeknek mind e ideig híjával voltunk.

Évégre javaslatom és tervem a következő. A város nagy malmánál a vízerőnek egy-negyedét célszerűen arra lehet fordítani jelenleg, hogy a belváros számára vizet emeljen, úgy későbben Külső Torda, Cigánysor, Külső Közép és Farkas utca felső részeinek is hasonlót lehet eszközölni, Hidelvére, Majorok közire, Külső Magyar, Közép és Farkas utcák alsóbb részeire nézt is, mégpedig e városrészek kedvező fekvése tekintetéből, minden vízemelő erőmű nélkül, az utcákon hosszában lerakandó vascsövek által.

E vízvezetéseknek a városra nézt következő főbb előnyei lennének:

1) A belvárosban 45 helyen, a külvárosban, amennyi helyen szükséges, akár szökőkutat, akár a lehető legcsinosabb alakban csövekeni szabad kifolyást lehetne eszközölni a víznek, közhasználatra, és ekkor mindenki lakhelyéhez közeli kapná a Szamos-vizet.

2) Történhető égés alkalmával a vizet az e végre készített víztartóból a tűzhöz legközelebb eső kifolyásra lehetne venni oly mennyiségben, hogy egy óra alatt 7000 veder víz (1400 bécsi akó) folya.

3) Tavasszal, nyárban és ősszel az utcákat minden héten egyszer lehetne mosatni. Egy ilyen szerkezetű vízvezetés a belváros számára az utcákon és piacon 45 szabad

kifolyással, kerülne öntöttvas csövekkel 55 000 ft-ba. Ez összeget, minthogy az a lakosok kényelmének biztosítására fordítódnék, az igazság úgy hozza magával, hogy a belvárosi és az ehhez közelebb eső némely házbirtokosok hordozzák házaik nagyságával aránylagosan. Éspedig ha 10 évigt évenként fizetne a belvárosban lévő

7 középület	á	100 f.	700 f.	— kr.
16 legnagyobb ház	„	40 „	640 „	— „
28 másodrendű ház	„	20 „	560 „	— „
100 harmadrendű ház	„	10 „	1000 „	— „
100 negyedrendű ház	„	8 „	800 „	— „
200 ötödrendű ház	„	6 „	1200 „	— „
100 hatodrendű ház	„	5 „	500 „	— „
100 épület a külvárosból a belváros szomszédságában	„	3 „	300 „	— „
651 ház összesen fizetne			5700 ft-ot	

Ily móddal e vízvezetés 10 év alatt a közpénztár minden terheltetése nélkül a házbirtokosok részéről némi áldozattal létrejöhetne, az azutáni conservatiója pedig évenként nem jönne többé 2000 ft-nál. És mekkora lenne az általa eszközölt kényelem, biztosság a tűz ellenében, és még azonkívül az utcák is mennyivel tisztábbak és ebből kifolyólag mennyivel egészségesebbek lennének, mint jelenben!

E kényelemhez egy más kényelmet is lehetne csatolni, lehetne ugyanis a főcsövekből egyes házak udvaraira mellécsöveket vezetni, amelyeken házi szükségletre egy csapon ereszhetnének vizet. E kényelem megszerzését azonban ezúttal az egyes házbirtokosokra bízom. Azonban ha az egész belváros ily módon fel lenne szerelve, akkor a közönséges vízvezetésre tett költségen kívül minden házra esnék, egyik házat a másik szerint véve, 110 ft.

Ha Hídelvén a Nagy utca, Új utca a nagyhídtól kezdve a város végéig ily vízvezetéssel lenne ellátva 12 szabad kifolyással, kerülne 11 800 ft-ba. E kényelem Hídelvén minden egyes háznak kerülne, egyik házat a másik szerint véve, 4 év alatt 20 $\frac{1}{2}$ ft-ba, vagy ha a lelkek számát vennők alapul, egy lélekre esnék 3 $\frac{1}{2}$ ft, az elkészítés után évenkénti conservatiója kerülne 200 ft-ba s a többi.

A 4. és 5. pontokban felhozott hátrány, amely a szükségszékek emésztőiből, kutak építéséből és a kutak vizének az utcára ki nem folyhatásából ered, elhárítható és gyökeresen orvosolható a következő módon.

Azt hiszem, nincs miért bizonygatnom azt, hogy a belváros kövezetét és járdáit mulhatatlanul nemcsak ki kell igazítani, hanem célszerűen is rendezni, és e körül 150 000 ft-ba.

Ugyanez alkalommal a vízvezetéssel kapcsolatosan az egész belvárost ki kellene canalisálni, ami kerülne 147 000 ft-ba.

Ezáltal mind a szükségszékek jelen állásából, mind a kutak vizeinek ki nem folyhatásából, mind pedig a járdák újjáalakítása által bekövetkező hátrány és költség ki lenne kerülve nemcsak, sőt még a IX. fősummában lévő 11 206 ft évenkénti költség is a magányosok részéről meg lenne kímélve egy részről, más részről pedig a magányosok is az építészeti rendszabályokból elkerülhetetlenül a VIII. fősummában kimutatott 182 000 ft-nyi kiadástól legalább nyolc tized részben megmentődnének.

E főcsatornába fog szakadni a vízvezetésből elfolyó víz, ezenkívül még a Cigánypatakot is belé lehet venni, s mivel e csatornáknak délről éjszakra minden öltre egy col és három linea esése lesz, feneke pedig faragott kövel lesz kipadolva, minden időben tisztára mosódik, és így semmi kellemetlen szagot sem fog árasztani, annyival is inkább, mivel a két főcsatorna a Nagy-Szamosba fogna szakadni, mégpedig oly mélyen, hogy a csatorna szája folytonosan víz alatt lévén, bele levegő nem hatolhat, benne légvonal nem támadhat, és így belőle a szag sem repülhet el.

Minthogy a kövezés és annak célszerű elrendezése mindenkinek általános kényelmére szolgál, és minthogy a kényelem canalisatio nélkül el nem érhető, úgy vélekedném, hogy e 297 000 ft költséget hordozná a közpénztár. Azon magányosok canalisait pedig, amelyek minden egyes háznak szükségszékéből, udvarán és kapuközén keresztül az emésztetet és vizet a fő- vagy utca-canalisba viszi, minden egyes házbirtokos maga készíttesse. Hogy pedig minden utcába mindenki előlegesen megtudhassa, mennyi költsége lenne ez építésre, ide melléklek az e célra" készített scalát a canalisokról, amelynek 2. hasábjában mutatja az egyesekét, a 3. hasábjában pedig az öszvest, mely 102 647 ft.

És e 297 000 ft kiadásra, miután a közcassa két év alatt letisztázta tartozásait, húsz év alatt évenként 14 000 ft-ot e célra fordíthat, amit éppen a pálinkaárulási jövedelemből megtehet.

A hatodik pont: a szamosoni mosás kényelmetlenségei igen könnyen elháríthatók a nagy városokban annyira életszükséggé vált mosóházak felállítása által. E mosóházakat eleintén városunkban csak oly számban és minőségben állítanám fel, amennyi a közönség igényeinek megfelel, például eleintén csak két ilyen mosóház felállításával kísérteném meg, és ezekben télen meghatározandó díj mellett ki-ki kaphatna tiszta vizet és legalább hétfoknyira melegített házat; nyárba, ősszel és tavasszal pedig, mikoron a Szamos vize zavaros, még csekélyebb díjért tisztált vagy megszállott tiszta vizet. Ezek használatát merőben a lakosok szabad tetszésére bízom, senkit arra nem erőltetnék, hogy csak itt és egyebütt ne moshasson, mert reménylem, hogy ennek kényelmességét rövid időn átlátná a nép, és akkor mind a mosóházak számát, mind pedig belszerkezetét lassanként oda lehetne vinni, ahogyan más városokban is van, ahol a megmosott ruhákat beteszik a vízerő által hajtott szárítógépbe, és így a ruhákat tisztán és szárítva vihetik haza.

Célszerűnek tartanám végre a Szamos mentén vízmerítő helyeket, a Szamosra menő vagy a Szamos hosszabani utcákban pedig oly helyeket készíteni, ahová szekeret, lovat stb be lehessen hajtani mosás vagy fürösztés végett.

E kijárok azért is szükségesek, hogy a bekövetkezendő Szamos-árok tisztításakor a kavicsot, porondot rajtok ki lehessen hordani.

<i>Visszapillantás</i>		f.
	Részint a városi közpénztár, részint a város malmainak haszonbérlei (a kolosmonostori uradalommal kötött ideiglenes egyezményök értelmében) az anyagát fenntartására költenek évenként az I-ső főösszeg szerint.	750
	a 7-dik pont szerint a jegelésre.	600
	Ide számítandók még a 8-dik pont szerint a zúgókban és partokban okozott károk.	250
	Továbbá ide számítva a IV. főösszeg szerint a két malomházra az évenkénti fenntartási költségeket.	1185
	Költött tehát a város az eddigi mód és szokás szerint évenként az anyagátra, jegelésre, partokra és malomházaira.	2785
<i>1-ső szám</i>	Kapott pediglen haszonbért egy évre 3751 ft-ot, és így maradt a városnak évenkénti képzelt haszna 1000 f. c. p. De számítsuk fel tovább e gát és vízvezetés jelen állásában ezutánra minden bizonytal bekövetkező költségeket is: a) a zúgókra és őrházra az ajánlatok következtében az anyagát mellé a II. főösszeg szerint évenként.	422
	b) az egyes birtokosok telkeikben, kertjeikben évenként okozott kárt a 9-dik pont szerint.	400
	c) a vízvezetes medrének elkerülhetetlen takarítása az V. főösszeg szerint évenként.	1000
<i>2-ik szám</i>	Tehát az eddigi mód és szokás szerint költött a város az anyagátra, jegelésre, partokra és malomházaira 2785 ft-ot, de ide számítva ezutánra az elkerülhetetlenül bekövetkezendő költségeket is, úm. zúgóét, őrházét, magányosok károsodásainak megtérítését és a Kis-Szamos medrének évenkénti takarítása költségét, fog költeni a közcassa évenként.	4607
<i>3-ik szám</i>	ebből levonva az eddig kapott haszonbér összegét, 3751 ft, fogna károsodni a közpénztár évenként 916 pft-ot. Ide sorozandó még azon károsodás is, amit a nagyközönség a gátnak lehető elszakadása, mint szintén téli időben az őrlés elakadása miatt szenved, ez pediglen teszen a VI: főösszeg szerint évenként.	12 250 ft-ot
	Következőleg harmadszor a közcassa költeni fog évenként (ha az eddigi malomkezelési mód megmarad) 4607 ft-ot, és a városi köznép károsodni fog 12 250 ft-tal, a kettőt öszves kiadásba ha vesszük, teszen 16 857 ft-ot. Ebből levonva a malmokért kapott haszonbért, károsodni fogna a közcassa és a városi köznép évenként 13 106 ft-tal, ez az összeg pedig 5% kamatja 262 000 forint tőkepénznek.	

Az általam tervezett új gát és ezzel együtt a vízvezetés és a malmok kiigazítása kerülne pedig 95 000 forintba, minek évi 5% kamatja teszen 4750 ft-ot, tehát jóval kevesebbet, mint amennyit erre a városi közpénztár es az egyes lakosok évenként kiadnak.

E gát- és Kis-Szamos-rendezés sat. által nemcsak a fennebb elősorolt bajokon volna segítve, hanem a városi két malom és vízvezetések által felhasznált vízerőn kívül használható és rendezett, legalábbis 300 lóerejű vizet lehetne gyári üzletekre kiosztani és így a tetemesnek látszó kiadással létesített építkezés magát bőven kifizeti; ez pedig 5—8 év alatt végrehajtható.

Ha Hídelve a maga számára készített ivóvíz-vezetést a Kis-Szamosból, e kerül 11 800 ft-ba, és elkészülhet 4 év alatt, és hogy általa mennyi kényelmet nyerne e városrész, azt egyelőre még képzelné is alig lehet. Elegendőnek tartom csak a tűzvész elleni biztosítást megemlíteni, meg azt, hogy általa a Szamosra való járás merőben megkíméltetnék. E mű magát legfőlebb 5 év alatt kifizetné, és így továbbra csaknem ingyen maradna fenn használatra.

A belváros számára készülendő vízvezetés belekerülne 55 000 ft-ba, ezt úgy szólva csaknem minden pénzbeli áldozat nélkül létesíthetni 10 év alatt, mert ezen időre a belvárosi lakosságból minden lélekre évenként csak 1 forint esnék; felépülése után pedig a fenntartási költség kevesebbe kerülne, mint kerül jelenben az ihatatlan rossz vizű szivárványos kutak évenkénti igazíttatása. — E vízvezetést mind Hídelvén, mind pedig a belvárosban meg lehetne kísérteni egyelőre kisebb mérvben, ti. a város csak bizonyos részében; e kísérletre kívántatnék Hídelvén 2000 ft, a belvárosban pedig 5—600 forint, amikor is annak kivihető voltáról, hasznáról és kényelmeiről ki-ki teljesen meggyőződhetnék.

A mosóházak az érettök kapandó bérért magokat felépítik és fenn is tartják, tehát ezáltal a közlakosoknak a moshatási kényelmet meg lehet szerezni a közcassának minden legkisebb megterhelése nélkül.

A belváros utcáinak újonnan való kikövezése kerül. . . . . 150 000 f
és ezen 150 000 frt-ot, akár lesz a kövezet rendezve, akár nem, továbbá akár lesz canalisatio, akár nem, mégis ki kell adni, mégpediglen canalisatio nélkül, egy rendezhetetlen, következőleg egyenetlensége miatt egyfelől, másfelől pedig a vízfolyhatásért készítenő nagyobb és kisebb csatornák miatt, egy tengelytörő és hamarabb felbomolható kövezetre.

A belváros canalisatiója kerülne a városi közpénztárnak (minthogy a főkanalisokat ennek kellene építeni) . . . . . 147 000 f.
az egyes házbirtokosoknak pedig. . . . . 102 000 f.

Ez a szám ijesztő, kivált az egyes közbirtokosokra nézt; de éppen nekik nincs okuk ettől megijedniük, mert általa nagyobb költségektől kímélik meg magokat. Ugyanis az építési rendszabályok szerint, amint a VII-ik főösszeg mutatja, őket fenyegeti, ha nem lesz canalis, 182 000 ft-nyi kiadás; ekívül még éppen az egyes házbirtokosok megkímélnének a IX-ik főösszeg szerint 11 206 ft-ot évenként, ha lesz canalisatio — valamint a járdák szélességén keresztül készítenő fa- vagy kőcsatornák készítésére és befedésére okvetlenül kiadandó 5600 frt-ot.

Hogy pedig a kövezetújítás és canalisatio által okozandó tetemes költségeket se a városi közpénztár, se az egyesek meg ne érezzék, ennek végrehajtása 20—30 év alatt történék. Ezt — az igaz — a mostani házbirtokosok és polgárok nagyobb részének csak gyermekei érnék meg, de ezeknek legalább lenne okuk hálásan megemlékezni szülőikről.

Kolozsvártt, december 14-kén, 1858.

[A számításokba becsúzott hibákat nem javítottuk.]

KAGERBAUER ANTAL
építőmester és választott esküdt polgár

Kagerbauer Antal munkáinak jegyzéke:

- 1836 Újtorda, Rhédei Adám kincstárnok vendégfogadója javításáról számol el
- 1836—1837 Kolozsvár, Teleki Imre házat renoválja
- 1837 Kolozsvár, a várdaház renoválásáról számol el
- 1838 Kolozsvár, a Híd utcai híd mellvédjét építi
- 1838—1840 Kolozsvár, a Szent György kaszárnyát fejezi be
- 1838 Kolozsvár, a református egyház színház melletti házat javítja
- 1839 Kolozsvár, kriptatervek
- 1839 Kolozsvár, Rhédei Adám Külső Magyar utcai kertjében filagóriát épít
- 1839 Kolozsvár, a Szent György kaszárnya udvarán vízipuska-színt épít
- 1839—1852 Kolozsvár, a Magyar utcai református templomot építi
- 1839 Kolozsvár (?), Ócsai Sámuel házat építi
- 1839—1843 Kolozsvár, Teleki Imre házat javítja
- 1839 Szathmári György ezüstműves főtéri építkezéseit vizsgálja felül
- 1840 Kolozsvár, a Torda kapu melletti várdaházat építi
- 1840 Kolozsvár, költségvetést készít egy falról, melyet azért kell építeni a Petelencz ház felé, mert a Híd utcából az Óvárba utcát nyitottak.
- 1840—1844 Kolozsvár, a kaszárnyánál dolgozik
- 1841—1842 Kolozsvár, a sörfőzőnél dolgozik
- 1841 Kolozsvár, terveket készít a Monostor kapu lebontására és megépítésére is, ha megtartása mellett döntenek

1841 után	Torda, Kagerbauer Kimpal Ferenc síremléke
1842—1845	Kolozsvár, a tanácsházát építi
1842	Kolozsvár, a fogházhoz árnyékszékét épít
1842	Kolozsvár, a tűzveszélyes házak fedélszerkezetét vizsgálja felül
1842—1843	Kolozsvár, a Redutot javítja
1842 után	Kolozsvár, Bölöni Farkas Sándor síremléke
1843	Kolozsvár, lebontatja a Monostor úti kapubástyát
1843	Kolozsvár, Jerzsabek üvegesnek épít
1843	Kolozsvár, Rhédei János Belső Szén utcai házánál dolgozik
1844	Kolozsvár, a Közép utcai kaput vizsgálja felül, és azt javasolja, hogy ha lebontani nem akarják, ne is javíttassák meg, mert nem érdemes
1844	Kolozsvár, Majer József ácsmesternek épít a Sétaútban
1844	Kolozsvár, Teleki József Alsó Szén utcai kertjének kerítését vizsgálja meg
1844	Kolozsvár, a cukorgyárnál dolgozik
1844	Kolozsvár, a Farkas utcai ref. templomot vizsgálja felül
1844—1846,	
1850, 1863	Kolozsvár, a szentpéteri templomot építi és fedelét készíti el
1846	Kolozsvár, a Belső, valamint a Külső Szén utca és a Monostor utca között a Cigánypatak boltozatos hidját építi szélesebbre
1846	Kolozsvár, a kaszárnyánál dolgozik
1846	Kolozsvár, Méhes Sámuel Belső Magyar utcai házát javítja Bánffy Miklós megbízásából
1846	Kolozsvár, Kagerbauer „firmája alatt egy kőműveslegénnyel” épített ház
1846	Zsibó, tanácsokat ad a Wesselényi kastély renoválásához
1847	Kolozsvár, rendőri szobákat épít
1848	Kolozsvár, a feleki hidat csinálja
1849	előtt Kolozsvár, a kormánybiztosság részére a Puszkaporos bástyát, a fellegvári erődöt, az unitárius kollégiumban működő kórházat és a sütőházakat javítja
1849	Kolozsvár, a katonai kórházat javítja és a fegyvergyár kohói körül végez kőművesmunkát
1849	Kolozsvár, a Toldalagi—Korda házat renoválja
1849	Kolozsvár, saját házát kezdi építeni az Ábrahám-féle telken
1849	Kolozsvár, a Farkas utcai templom fedelét és egynéhány egyházi épületet vizsgál felül
1849 után	Torda, Hátskuj József sírköve
1850	Kolozsvár, a Közép utcai kapu lebontásával kiméri a Thoroczkai ház és a Schilling ház közötti egyenes irányt
1850	Kolozsvár, Mikó Imre Közép utcai házát javítja (volt Rhédei ház)
1850-es évek	Bonchida, a Bánffy kastély nyugati homlokzatát építi át
1851	Kolozsvár, referál a színház melletti református egyházi ház fedeléről
1851 után	Kolozsvár, Debreczeni Márton síremléke
1854 után	Kolozsvár, Barra Imre síremléke
1855—1862	Marosújvár, a Mikó kastélyt tervezi és építi
dátum nélkül	Románszilvás, költségvetést készít a Mikó birtok épületeinek renoválásához
1856	Marosújvár, vízvezeték és kút terve a Mikó kastélyhoz, valamint a sómalmok rekonstrukciós terve
1856 után	Torda, Klug Zsuzsanna sírköve
1858	Kolozsvár, a város vízvezeték-rendszerének, kanalizációjának és kikövezésének terve és javaslat a Szamos gátjainak felújításához
1859 előtt	Abrudbánya, a református templom terve
1859	Kolozsvár, a Mikó villa átalakításának terve múzeum céljára
1860 után	Torda, Gajzágó Flórika sírköve
1861—1863	Szentmihály, Miske kastély és sírkápolna
1861—1864	Kolozsvár, a múzeumot építi
1863 előtt	Kolozsvár, a Külső Magyar utca rendbetétele
1863—1864	Kolozsvár, virágházát épít a múzeum kertjébe
1864	Marosújvár, a Mikó kastély melléképületeinek terve
1864 után	Marosújvár, az istállók terve
1864—1866	Kolozsvár, a Mikó kriptát építi
1865	Marosújvár, a református templom terve (?)

- 1865 Kolozsvár, becsü és rajz a Belső Farkas utcai Bethlen Sándor-féle házról, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület meg akart venni
 1865 Kolozsvár, a Farkas utcai színházat alakítja át
 1867 Marosútvár, kútépítés
 1870 Marosútvár, lépcsőmellvédek és erkélykorlátok mintájának terve a Mikó kastélyhoz
 1871 Koppánd, az udvarház restaurációs terve

HOFFMAYER SIMON SZOBRÁSZ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Életrajzi adatai és a reá vonatkozó irodalom: N.N.: *Hoffmayer Simon*. M 1909. 411. — Bíró: *KSzMihály* 24, 27, 78. lap, 94. jegyzet. — Bíró: *EMű* 124. — Bíró: *Kast* 56—57. — Entz: *Udvarhely* 110. — Entz: *Gyfvár* 134, 137, 138. — Aggházy I. 149—150. 215. A szerzőnek az a megállapítása, hogy Simon mester Hadadon is dolgozott, téves, mivel ott apja vállalt kőfaragó munkát.

Hoffmayer felesége 1831-ben mint a város bábája hal meg. Vejének, Buczy József guberniális kancellistának a feljegyzéseiben a róla szóló megemlékezés így kezdődik: „Anno 1831. Miklos Borbára, híres képmetező, kőfaragó, nem különben fábólis dolgozó remek művész, néhai Hoffmeyer Simon (kinek készítményeit több helyeken szemlélhetni) özvegye...” Az Eszterházi család levéltára az AkLvt-ban Nr. 680/1831. — Ezt az adatot, valamint a Komis és a Kendeffi levéltárból alább idézendő adatokat Dani János akadémiai főkutatónak köszönöm.

Rhédei Mihály címere: gr. Rhédei Mihály szerződése Hoffmeyer József és Simon kolozsvári kőfaragókkal. Kolozsvár, 1769. szeptember 24. Közli: ifj. Biás István. GF 1912/1, 32.

A szőkefalvi oltár: Bíró: *KSzMihály* 25, 78. Eredetije a Kornis család levéltárában. AkLvt 72. csomó, Nr. 11. Gazdasági iratok. „Alkuttam meg kolozsvári oltár csináló Hoffmayer Simon eő Kegyelmevel Szőkefalván a tett Delineatiója szerint csinálendő egy oltárnak el készítéséért, olly móddal: hogy annak fából való munkája és mindenfele cziradaji olly csinosok, tisztességesek légyenek, valamellyek a Bétsből hozott ott levő Kerest-[!] oltárnak munkája; elkészítvén pedig, az Antipendium helyett való részin kívül az egész oltár csinálásáért, Asztalos munkájával edgyütt, lészen fizetése száz Német forint, s eztet 9bernek végére elis készittse, s midőn aranyozása s festése a pictor által el végeztetik, Szőke falvára az oltárral edgyütt el mennyen, áztat fel-rakja s helybe helyeztesse; ezen oltárban lévő Maria czelli Statuának helyét úgy alkalmaztassa, hogy az oltárba beeshessek, hogy az üveg alá mehessen, és ezért ramájátis úgy csinállyja, hogy ki lehessen nyitni, és sorkokra s zár alá csinálni, lévén egy kevés romlás a Kereszt oltárbanis, aztotis oda menetelével igazittya meg. Kolozsvár, 26dik Aug. 1775. Br. Dániel Soffia mpr. Simon Hoffmayer Képfaragó“ (alatta a mester vörös viaszba nyomott gyűrűspecstje).

A szerződésre utólag rávezetett szöveg: „A fennebb írt 100 Rhen[es] forint mellé eő Ex[cellenciá]ja superaddált igirettel még 20 R[henes] forintokat ea conditione, hogy az oltárt a fel jedzett móddal Képfaragó eő Kegyelme készítse, és a több punctumokat is tartsa meg. Sorkokra és zárra, úgy gyertya tartóba való talpokra és pléhetskékre lészen eő Excellenciájának rendelése. Sig. Kolossvár, 8 Febr. 1778. Fr. Augustus Bajko mpria de mandato Ejusdem Excellentissimae Dominae Comitissae Joannae Hallerianae. — Die 11 Mártii adattott az édes Anyja kézibe Kolozsvárit 20 Rf.“

Lázár János oltára: 1780. április 7-én Szebenben kelt szerződés a félív első lapján. A rávezetett utolsó kifizetés 1781. IV. 18-án kelt Lázár János aláírásával, majd Hoffmayer tanúsítja, hogy a pénzt hiánytalanul megkapta. A Kendeffi család levéltára az AkLvt-ban.

A szerződés szövege: „Contract, Welcher 1780 den 7. April zwischen den [!] Titl: Herrn Winkler, dem Frater Jacobus, und zwischen dem H. Bildhauer Simon Hoffmaÿer über nachstehende Arbeit geschlossen worden nemblich:

Drey Figuren oder klein Statuen nebst zween kleinen Engeln, wie auch die nöthigen Zierrathen, sambt dem Tabernacul, und kleiner Crucifixbild auf selben mit den dazugehörigen Sechs Leichtern [!] von gutten Holz, Rein und Sauber zuverfertigen bis auf den Monath September.

Vor [!] welche Arbeit ihme Hundert, und zehn Rheinische Gulden richtig zubezahlen bewilliget worden. A Conto empfangen 8 FIRh 36 xr.

Hermannstadt den 7ten April 1780. Augustinus Vinkler mpr.“ (A szerződés szövegét Hoffmayer írta.)

Hoffmayer József *őraljaboldogfalvi* kellemetlenségei: Hoffmayer Simon keltezetlen folyamodványa Kendeffi Elekhez. Kendeffi válasza Nagyszebenben kelt, 1781. IX. 24-én. Simon mester kérvényéből kiderül, hogy az öreg Hoffmayer és István nevű kőfaragó fia Kendeffi Elek *őraljaboldogfalvi* kastélyához faragtak követ. Mivel az udvarbíró nem fizette rendesen őket, élelmük megszerzésére a plébánostól kértek kölcsön 10 forintot. Az adósságot, úgy látszik, nem tudták megadni, s az öreget bezárták. Kendeffi válaszában intézkedik szabadon engedéséről, Kolozsvárig szekeret ad neki, és gondoskodik útiköltségéről is.

A *gyulafehérvári* oltárra és a stallumok javítására kötött szerződése: Nagyszeben, 1783. VIII. 29. — Entz: *Gyfvár* 134, 137, 208—209. — Szószék: az 1784-ben készült leltár, valamint Pap Jánosnak Dániel Imréhez 1785. IV. 9-én írott levele. Entz: *Gyfvár* 209, 210.

A *szamosújvári örmény kat. nagytemplom szószéke* ügyében Hoffmayer 1798. IX. 24-én levelet írt a városi tanácshoz: Szamosújvár város levéltára a KvLvt-ban. 5. doboz. „Kolozsvárt 9bris. Tekéntetes Nemes Magistratus

A mind a Tekéntetes Fő Biro Urtól hálám tificultást kapot a Nemes Magistratus a Pénz adásban, én pedig jól tudom, hogy úgy volt az egyezés midőn az Asztalas egészen el készül, a 3tik Rfokat fogom pertzipiálni s a tőpit pedig mikor a Munka fel lez rakva, ugy van fel is írva a Contractusomba, s a Jozon okosság is ugy diktálja, mert milyen korombaság volna tülem mikor égyzer kézen vagyon a Munka, anak árát felibe ki veni, mikor az egész árához Jussom van, hála az Istenek, hogy nagyob Munkába hértelen bé nem erezketem, most tapasztallam, hogy jól esset de ezen Prédikáló Zéket még is betsületesen el fogom kéziteni, ha zinta az Urak Pénzt nem küldenének is, de ezembe fogom tartani, ezel vagyok Szegény Szolgájak

Hoffmayer Simon képfaragó.“

Címzés: „Kollosváruul a Tekéntetes Nemes Magistratusnak adasék illendő Respectussal Samasujváran.“

Hoffmayernek ez a levele ellentmond Szongott Kristóf állításának, miszerint Hoffmayer nem tudta elkészíteni a szószéket, s így azt Csűrös József faragta meg. Könnyen meglehet viszont, hogy Csűrös Antal segített a szószék elkészítésénél, erre enged következtetni a hangvető Keresztelő Szent Jánosának lábánál álló bárány. A szószéken nincs ott a Szongott által említett aranyozott 4 apostol sem. A szobrok aranyozását valóban nem Hoffmayer végezte, de a reliefek az ő munkái. Szongott: *Szamosújvár* II. 28. — Entz: *Udvarhely* 110.

A *veresmarti* oltár: Roth, Victor: *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*. Strassburg 1906. 173—174. — Uő: *Siebenbürgische Altäre*. Strassburg 1916. 217. — Aggházy I. 86, 87.

Székelyudvarhelyi munkássága: Entz: *Udvarhely* 109—110.

Erzsébetvárosi munkái: Bíró: *KSzMihály* 25. — Entz: *Udvarhely* 111. — Entz: *Gyfvár* 137. — Aggházy I. 215.; II. 82. A szakirodalom a legtöbb esetben csak erzsébetvárosi örmény templomról beszél, anélkül, hogy megmondaná, melyikről. Az esetek többségében a főtéri nagy örmény templomot értik rajta.

Az örmény nagytemplom alapját 1766-ban teszik le. Felszentelését 1791-ben, Péter-Pál napján tartották, miután az oltárok is elkészültek, és az egész egyház teljesen fel volt szerelve. A templomon dolgozó mesteremberek között egy Csávási Albert nevű alvinci születésű festőt is nyilvántartottak. A Rózsafüzér oltára 1821-ben készült, a Szent Kereszt oltár 1866-ban. Avsdik Lukács: *Szabad Királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár 1896. 94—111. Az újonnan épített templom nem nyerte meg az 1816. július 18-án Erzsébetvárosra látogató Kazinczy tetszését: „... Ebesfalva a maga kéttornyú templomával s cseréppel fedett házaival kevélykedve fekszik... Megnyitattánk a Templomot, s abban sok aranyozást, márványozást láttunk: de a nagy szépségűeknek hírelt festések felől igen sok jót mondanom lehetetlen.“ Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. Tudományos Gyűjtemény 1818/8, 94.

A templomnak hét oltára van. Főoltára Szent Erzsébetnek szentelve. Mellékoltárai: A rózsafüzért adó Szűz Mária, Szent István vértanúsága, Szent Anna és Joachim, Szent József, Világosító Szent Gergely, Szent Kereszt. Avedik, *i.m.* 103.

A főoltárképet a kolozsvári Veress Mátyás festette 1787-ben. Magának az oltárnak az elkészültét is hozzávetőleg erre az időpontra tehetjük. Az oltár mindkét apostolszobrán felirat van. A Szent Péter szobor talapzatán: SUPER HANG PE / TRAM AEDIFICABO / MAT: c. 16 v. 18. A Szent Pál szobor talapzatán: VAS / ELECTIO / NIS EST / MIHI ISTE / ACT: c. 9 v. 15.

Erzsébetvároson még van egy Veress Mátyás-oltárkép, a Golgota, melyet a katolikus plébániatemplom számára festett 1790-ben. Jelenleg a római katolikus parókián található. Jellegzetessége, hogy a keresztre feszített Krisztust egymás melé helyezett lábakkal örökítette meg; ezt a lábtartást figyelhetjük meg az örmény nagytemplom főoltárának tabernákulumán álló feszületen, s ez jellemző sógora, Csűrös Antal feszületeire is, melyeket a szamosújvári örmény nagytemplom mellékoltárainak szentségházára faragott. Bíró Vencel: *Veress Mátyás*. MÉ 1960/2, 121. ;— Sabău, Nicolae: *Mathias Veress, un pictor clujean din secolul al XVIII-lea*. SCIA 1970/1, 120. — Uő: *Precizări iconografice asupra temei „caritatea Sf. Elisabeta” în pictura barocă în central europeană*. SCIA 1975. 189, 194—195.

Az erzsébetvárosi volt mechitarista templom, jelenleg római katolikus plébániatemplom építéstörténete: Avedik: *im.* 114—115, valamint e kötet 40—42. lapja. A templom stukkódíszai az 1795-ös évszámot őrzik, a mellékoltárok képeit viszont 1798-ban festette „F. Neuhauser Prof.” Sabău, Nicolae: *Contribuții la cunoașterea picturului Franz Neuhauser jun.: Două altare inedite*. SCIA 1969/2 317—323.

A mellékoltárok tetőfiguráit csak a néhány éve lezajlott renoválás után helyezték el a szövegben leírt módon. Azelőtt a Szent Anna oltárt Remete Szent Antal és Pál szobra díszítette, míg Szent Katalin és Margit a Remete Szent Antal oltár tartozékai voltak. Szerintünk ez az összeállítás sem lehetett az eredeti, mert a két női szent szobra egykor minden valószínűség szerint a Szent Anna oltáron állhatott.

A főoltár Szent Péter szobrának kivájt hátrészében két különböző kéztől eredő, fekete festékkel írt szöveg látható. A felső szövege a következő: *A: O: / den 12 Januari / 1798 / Is ververtigt / worden*. Az alatta lévő alig betűzhető: *1798 Christof / Bollena / ver / golt / ner*.

Schuchbauer tevékenységére: B. Nagy 321. Hoffmayerrel való közös munkáinak felderítése különösen Szamosújvár és Dés környékének alapos felkutatása révén válnék lehetségessé, de szükséges lenne hozzá a mester egész életművének felgöngyölítése. Hasonlóképpen tisztázni kellene, hogy van-e valamilyen összefüggés Hoffmayer és a szamosújvári nagytemplomban őrzött, Csűrös Antalnak tulajdonított reliefek és szobrok között; e munka megkívánná a három Csűrös stílusának ismeretét. Ez alapján lehetne megnyugtatóan eldönteni azt a kérdést is, hogy a szamosújvári nagytemplom toronyaljában álló két apostolszobor valóban a Csűrös Antal munkája-e. A felsorolt problémáknak a megoldása a kutatás jövő feladata marad.

A baldachinos oltártípus kialakulása, a jelentősebb művek és G. R. Donner szerepe: Aggházy I. 77. 85; III. CVIII. CIX. — Rados Jenő: *Magyar oltárok*. Bp. 1938. CX, CL. — Blauensteiner, Kurt: *Georg Raphael Donner*. Wien 1944. — Burckhardt, Jacob: *Das päpstliche Rom*. Bern 1941. 20. kép. — Pigler, Andor: *Georg Raphael Donner*. Leipzig 1929. 38, 80. — Seidmayer, Hans: *Österreichische Barockarchitektur*. Wien 1930. 38, 48. kip. — Uő: *I. B. Fischer von Erlach*. Wien 1956. 84—88. lap, 81. 282. kép. — Tietze, Hans: *Wien*. Wien 1931. 23. kép.

A pozsonyi Alamizsnás Szent János kápolna oltárának domborművei: Aggházy I. 78; III. XCI, XCVII. — Rados: *im.* CIX. A reliefek bronzból készültek és Krisztus szenvedéseinek jeleneit örökítik meg. Hozzájuk hasonló módon vannak elhelyezve az erzsébetvárosi örmény nagytemplom Szent Anna és Joachim mellékoltárának domborművei is.

MESTEREK ÉS MŰVÉSZEK A MINDENNAPOK ÚTVESZTŐJÉBEN

Megjelent: B. Nagy Margit: *Mesterek, művészek, fegyencek*. Utunk 1968/9. A jelenlegi szöveg bővítve.

A dolgozatban említett kolozsvári művészekre és mesterekre vonatkozó adatokat a 177. és következő tápok tartalmazzák.

A szamosújvári, valamint szentbenedeki reliefekkel Nicolae Sabău foglalkozik, a szentbenedeki reliefek fényképmásolatait az ő gyűjteményéből ismerem.

A szentbenedeki Szent Kereszt oltár: Kádár József: *Szolnok-Doboka megye monographiája*. VI. Dés 1903. 318—319.

Horea faragóművészete: Prodan, David: *Horea înainte de răscoală. Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*. B. 1965. 339—343.

A paraszt ikonfestőkre lásd e kötet 26—27., 144. lapját.

Franz Wrabetzre vonatkozóan bővebben: B. Nagy 194—197.

Bodor Péter koronkai tartózkodása: Investigatio Toldalagi Mihály, Zsigmond és Krisztina kérésére [...] 1806. március 2. OL A Teleki család marosvásárhelyi levéltára P 676, I. tétel 1806. — Bodor vallomásának töredéke: uo. P 664, II. tétel 1821.

A KLASSZICIZMUS ÉS ROMANTIKA ÉPÍTŐMESTEREI KOLOZSVÁRON

Megjelent: B. Nagy Margit: *A klasszicizmus és romantika építőmesterei Kolozsváron*. Korunk Évkönyv. Kolozsvár 1973. A jelenlegi szöveg bővítve.

A dolgozatban előforduló mesterek életrajzi adatai a 177. és következő lapokon találhatóak.

A kor építészetére: Bíró: *EMű*, a megfelelő fejezet. — *Clujul* 257—261. — Entz: *KolHáz*. — Ionescu II., az 1860-ig terjedő resz. — Zádor Anna — Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Bp 1943.

Céhalakítási kísérletek: ProtOecPolit 1810. 788; 1840. 11, 125. — ProtCentumv 1840. 10.

A gubernium 1842-ben leküldött rendelete az Angliába utazókra: ProtOecPolit 1842. 1102.

Az Oroszországba utazás körülményeit meghatározó rendelet, TJKv 1848. Nr. 1713.

Weixelbraun mintarajzai: ProtOecPolit 1840. 83.

Böhm János „műiskolája“: ProtCentumv 1840. 350.

Árlejtéses munkavállalás: ProtOecPolit 1837. 391; 1838. 33; 1839. 7; 1840. 296; 1842. 731; 1843. 761; 1844. 517; 1845. 1112; 1846. 860; 1847. 562, valamint Nr. 8182.

A gubernium 1842. november 21-én kelt leirata: ProtOecPolit 1842. 1199.

VÁROSRENDEZÉS KOLOZSVÁRT ÉS MÁRAMAROSSZIGETEN A MÚLT SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Megjelent: Benkő Margareta: *Probleme urbanistice ale oraşului Cluj în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. SCIA 1967/2, 237—243. Magyarul: B. Nagy Margit: *Városrendezés Kolozsvárt a múlt század első felében*. Korunk 1967/VI. 853—857. A jelenlegi szöveg bővítve.

XVIII. századi városrendezés Kolozsváron: Jakab: *Tört* III. 477—480, 625—627. — B. Nagy 232—234. — *Clujul* 247—262.

Az Aedilis Directio, az Építési Bizottság és a városi mérnökök tevékenysége: B. Nagy Margit: *A klasszicizmus és a romantika építőmesterei Kolozsváron*. Korunk Évkönyv. Kolozsvár 1973. 116—118.

Az Aedilis Directio működése: Ember Győző: *A magyarországi Építészeti Igazgatóság történetének vázlatja*. Levéltári Közlemények 1942—45. 350. — Az Aedilis Directio Kolozsvár építési és városrendezési ügyeivel kapcsolatos rendelkezései: ProtOecPolit 1805. 427; 1806. 323; 1810. 100; 1811. 461; 1813. 871—874; 1817. 385; 1820. 681; 1838. 879, 883, 898, valamint Nr. 1054; 1839. 71, 502. — ProtCentumv 1827. 9, 37, 98, 99; 1830. 65; 1837. 96. — ProtJurid 1829. 123. A megfelelő gurbaniumi rendeletek: 1810. Nr. 1111, 1112, 1113; 1811. Nr. 4870; 1820. Nr. 3263; 1830. Nr. 5868; 1838. Nr. 318, 7753, 10 562, 11 459; 1839. 6123. — Az országgyűlésre menő városi követek utasítása: Jakab: *Tört* III. 996. — ProtCentumv 1837. 96. — Építető Bizottság felállítása: ProtCentumv 1838. 318. — A városi mérnökök szerepe: ProtCentumv 1832. 53—54. — Küküllő megye mérnöki pályázata: ProtOecPolit 1846. 271—272, 945.

A mérnökök építészeti tevékenységére l. a 177. és következő lapokat. — Péchy Mihályra lásd e kötet 71—72. és 151. lapját, valamint a Péchy család levéltárában őrzött (AKLvt) levelezést. — Schilling Jánosra: KvRELvt Nr. XXI/1. — Szász Józsefre: KvRELvt Nr. XVIII/99. — Éltető Péterre: Lyka: *TMű* III. 20. — Schütz Antalra: Lyka: *TMű* III. 19. — A császárlátogatás emlékoszlopának megtervezése: ProtCentumv 1827. 9, 37, 98—99.

A város falainak és bástyáinak helyzete. Bástyakapuk /megnyitása: ProtOecPolit 1814. 147; 1834. 720, 735; 1837. 395; 1838. 1017. — ProtCentumv 1837. 139. — TJKv 1848. Nr. 48.

A bástyák kőanyagának felhasználása: ProtOecPolit 1809. 709; 1811. 632; 1817. 387, 763; 1819. 731; 1820. 7, 407; 1829. 222; 1835. 682; 1837. 110 B, 325; 1838. 364, 660, 882; 1839. 14, 203, 240, 596, 651; 1840. 97, 198, 232, 241; 1842. 566, 995, 1116; 1843. 152, 157, 168, 326; 1845. 1, 967. — ProtCentumv 1817. 25; 1827. 12, 24; 1834. 20. 193; 1836. 12; 1838. 386; 1839. 60; 1840. 264; 1843. 97; 1850. 14. — TJKv 1848. Nr. 638; 1849. Nr. 282; 1850. Nr. 2361.

A falak bontása: Jakab: *Tört* III. 536—539, 556—568. — ProtOecPolit 1829. 641; 1831. 70; 1837. 325; 1838. 185; 1839. 14, 203, 240; 1840. 97; 1841. 217—218; 1842. 384, 566, 995. — ProtCentumv 1834. 20; 1836. 11—12.

A bástyák helyzetének felülvizsgálása: Jakab: *Tört* III. 567. — ProtOecPolit 1805. 24; 1815. 4; 1816. 344; 1817. 355; 1821. 676, 700; 1826. 74; 1827. 517; 1832. 241—242; 1838. 1054; 1841. 449, 537, 678, 679—680. — ProtCentumv 1838. 442; 1839. 32; 1841. 100, 153. — TJKv 1849. Nr. 742.

A bástyák faragott köveinek megőrzése: Jakab: *Tört* III. 901. — ProtOerPolit 1843. 951; 1844. 720. — Az építészeti emlékek számbavétele: TJKv 1853. Nr. 147. — A falak és bástyák helyzete a XIX. század közepén: TJKv 1854. Nr. 402; 1855. Nr. 102; 1857. Nr. 133; 1866. Nr. 190; 1867. Nr. 45. — A Történelmi Társulat indítványa: TJKv 1868. Nr. 24, 210; 1869. Nr. 112.

Főtér rendezés: Katonai őrház: Jakab: *Tört* III. 670—671. — Piacrendezés: Jakab: *Tört* III. 1005—1009. — ProtOecPolit 1811. 550; 1840. 22; 1841. 33; 1845. 205; 1847. 139, 244, 267, 285, 541. 692. — TJKv 1848. Nr. 101, 756. — A cigányok „kalickája”: ProtOecPolit 1839. 460. — Harangláb: ProtCentumv 1813. 14, 95; 1814. 95. — ProtOecPolit 1819. 237. — A császárlátogatás emlékoszlopa: ProtCentumv 1830. 640, 643; 1842. 19. — A főtér elhanyagolt állapota: ProtOecPolit 1842. 934. — Bánffy-emlékoszlop: ProtCentumv 1823. 31, 163; 1824. 24.

Az építkezések ellenőrzése. Építési tervek bemutatása, építési engedélyek: ProtOecPolit 1827. 125; 1832. 998; 1836. 402; 1838. 879, 883; 1839. 333; 1841. 435, 487, 590; 1842. 472, 773—774; 1843. 280, 282, 588, 695; 1844. 603, 661; 1845. 480, 715, 894; 1846. 676, 677, 679, 705, 716, 998; 1847. 324. — ProtCentumv 1836. 77; 1848. 159. — TJKv 1848. Nr. 1247, 1257, 1378, 1783, 3314, 3390; 1850. Nr. 3904. — A város és az Aedilis Directio megegyezik az ellenőrzés kérdésében: Jakab: *Tört* III. 996.

Építési biztosok: ProtOecPolit 1830. 659; 1833. 993; 1838. 932; 1839. 294, 342, 836; 1840. 288, 345, 388, 433, 446; 1842. 339, 340, 346, 550, 899; 1844. 2, 874; 1846. 430; 1847. 244.

Az utcavonalak egyenessége, a házak frontjának meghatározása: ProtOecPolit 1810. 544, 578, 596, 603, 617; 1816. 102; 1820. 514; 1823. 278; 1838. 130; 1840. 489; 1841. 732; 1842. 777, 843; 1843. 729, 752; 1845. 1235. — ProtCentumv 1842. 115; 1843. 224; 1845. 114. — A Weixelbraun-ügy: ProtJurid 1840. 489, 501—502.

A Szépítési Bizottság megalakulása és működése: ProtOecPolit 1842. 242, 591, 774, 1062; 1843. 235, 454; 1844. 277, 1188; 1845. 1132—1134, 1217—1218, 1422; 1846. 108. — ProtCentumv 1840. 198; 1843. 111; 1845. 161.

Az építőanyagok ellenőrzése: ProtCentumv 1830. 20, 65. — ProtOecPolit 1844. 108. — Protjurid 1811. 711.

A város tisztaságát célzó javaslatok és intézkedések: ProtOecPolit 1810. 707, 711, 734; 1817. 385, 456; 1830. 227; 1831. 483; 1839. 460, 562; 1840. 235, 249, 291, 691; 1842. 242, 934; 1843. 770.

Utcára nyíló pinceajtók: ProtCentumv 1840. 198. — ProtOecPolit 1841. 260; 1842. 591. — Lépcsők: ProtOecPolit 1845. 1132—1134, 1217—1218, 1422; 1846. 108, 599. — Karfák: ProtCentumv 1840. 198. — Ablákkrostélyok: ProtCentumv 1845. 161. — Gömbkövek: Jakab: *Tört* III. 999.

A kémények helyzete: ProtOecPolit 1813. 871—874; 1842. 1062; 1844. 277. — A tűzvészek megelőzésével kapcsolatos rendelkezések: ProtOecPolit 1813. 871—874; 1844. 277.

Kutak, vízvezeték, szökőkút: Jakab: *Tört* III. 672—678. — ProtOecPolit 1805. 427; 1809. 198; 1810. 691; 1814. 949; 1815. 540; 1822. 551; 1825. 85, 742, 1210; 1826. 324; 1830. 640—643; 1831. 1130; 1832. 473; 1836. 21, 190, 273, 1066—1067; 1837. 195, 433, 565; 1839. 19, 501; 1840. 402; 1841. 81, 259; 1843. 73; 1844. 773; 1845. 850. — ProtCentumv 1823. 170; 1833. 135; 1837. 168, 210. — TJKv 1848. Nr. 4310; 1850. Nr. 5041, 5144.

Közvilágítás: Jakab: *Tört* III. 655—666, 1002. — ProtCentumv 1808. 128; 1827. 95. — ProtOecPolit 1828. 317; 1829. 180; 1831. 55, 770; 1832. 32; 1834. 31, 636, 803; 1835.

107; 1836. 16, 258, 309, 336, 443, 616, 662, 738, 810, 815, 1019; 1838. 102, 163; 1839. 92; 1840. 41; 1842. 71.

Sétatér: ProtOecPolit 1824. 892; 1842. 38, 352, 945. — ProtCentumv 1840. 2—4.

Szigeth Várossa Szépítése tárgyában kiküldött Bizottmány teendőire tartozó nézetek vázolata. Utolsó lapjára kívül ráírva: *A Szépítészeti Bizottmány intézkedésére tartozó vélemény. Július 16-kán 848.* Tizenhét ív nagyságú számozatlan lap. Máramarossziget város levéltára. A Kolozsvár-napocai Történeti és Régészeti Intézet fototékája: 1848/3624—3640.

A szalmatetők építését az erzsébetvárosi tanács már 1731-ben megtiltotta, s az építkezések ellenőrzésére nagyon korán gondot fordított. Avedik Lukács: *Szabad Királyi Erzsébetváros monográfiája.* Szamosújvár 1896. 148.